

TANULMÁNYOK

KELENIK JÓZSEF

A KÉZI LŐFEGYVEREK JELENTŐSÉGE A HADÜGYI FORRADALOM KIBONTAKOZÁSÁBAN

A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában

„Ez elmúlt éjjel Bástha György uram 300 vasas fegyvereseket, ezer gyalogos muskatért, 500 . . . lancz kopjás gyalogot, ezer hajdut vitetett volt által az Dunán az mi sánczunkban, kik más napon: 26. Sept. 11 óraker kiütöttek volt az török sánczára, és az jancsárokat az sáncokbul kivágták volt, ezt meglátta az táborbeli török: az egész török táborban (lévő) lovas régi gyalog segítségkre ment. Szemben állottak egymással, oly nagy viadaljok volt, oly sok lővés volt, hogy az sok füsttől úgy füstölögtének az hegyek és Esztergom vára is, mint (ha) meggyúltak volna.”¹ Talán a stíluselemzésben kevésbé gyakorlott olvasó számára is észrevehető, hogy a fenti — a létszámadatokat, csapatnemeket, időpontokat szenttelen szakszerűséggel soroló — jelentés a harcmező képének felidézésekor életteli telik meg. Nyilvánvaló, hogy a harc rendkívüli hevességét bizonyító „füstölgő hegyek” látványa a jelentés íróját, Nemes-Kürti Pogrányi Benedek nógrádi főkapitányt is magával ragadta. Szavai alapján egy olyan ütközet képe bontakozik ki előttünk, melyben a főszerep már a tűzfegyvereket illette. Lényeges dolog ez, hiszen az olasz erődítési iskola mellett a lőfegyverek tömeges felhasználását tarthatjuk a hadügyi forradalom másik legfontosabb ismérvének. Jelen tanulmányunkban azt kutatjuk tehát, milyen szerepet töltöttek be a lőfegyverek a XVI. század második felében, illetve a tizenöt éves háború éveiben a magyarországi hadszíntéren. Mint azt munkánk első részében már kimutattuk, a „hossszú háború” harcaiban részt vevő külföldi katonák és a korszak nyugat-európai seregeinek fegyverzete lényegében azonos volt. Témánk szempontjából azonban az is igen fontos, hogy az idegen katonaság fegyverzetének mekkora hányadát tették ki a lőfegyverek. Számukra és fontosságukra már abból is következtethetünk, hogy 1594 februárjában a császári megbízottak csak a drezdai hadszertárból 3035 különféle lőfegyvert vásároltak.² Egy 1595 szeptemberéből, vagy novemberéből származó kimutatás az 1596. évi hadjáratban a várhatóan 24 000 főből álló hadsereg igényeit 8000 puskában és 8000 muskétában határozta meg. Emellett mindkét fegyvertípusból 2—2000 darabból álló tartalék kialakítását is kívánatosnak tartotta. Bécs védelméhez 1000, tábori használatra 400, a végvárakba pedig összesen 500 szakállast igényelt.³

¹ Ifj. Kubinyi Miklós: Közlemények a Thurzó-levéltárból. *Századok*, 1871. (A továbbiakban Kubinyi, *Századok*, 1871.) 288. o. Nemes-Kürti Pogrányi Benedek levele gróf Thurzó Györgyhez 1604. szept. 26.

² Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten (A továbbiakban: AFA) 1594/2/16. b.

³ AFA 1595/11/4.

Ezek a mennyiségek kétségkívül igen impozánsak. Az adatok információs értéke azonban csak úgy teljes, ha a lőfegyverek számát össze tudjuk vetni a használatban levő egyéb fegyverek számával.

1594 februárjában a császár megbízottai azzal a feladattal érkeztek Drezdába, hogy az ottani hadszertárból 4500 fő — másfél gyalogezred — számára fegyvert vásároljanak. Az előírt mennyiség (1575 duplazzoldos fegyverzet és 2835 tűzfegyver) megvásárlása után a megmaradt mintegy 1000 guldent szintén fegyverekre költötték. Az összegből tíz páncélt és alabárdot, illetve további 200 különféle kézi lőfegyvert vásároltak. Az így beszerzett mennyiséggel végül is 1585 hidegfegyverekkel harcoló katonát és 3035 lövészt lehetett felszerelni. A két fegyvertípus közötti arány tehát csaknem kettő az egyhez a lőfegyverek javára.⁴

Ugyanez év áprilisában Zacharias Geizkoffler egy 3000 fős ezred és két 1000—1000 főt számláló egység felfegyverzésén fáradozott. Jelentkező, mivel a háború csak most kezdődött igazán, bőségesen akadt. Így a 3000-re tervezett ezred 3480, az egyik ezres kötelék pedig 1149 katonából állhatott volna. Csakhogy ehhez 1657 darab fél és egész landsknecht-páncélra lett volna szükség, aminek beszerzése, mivel Nürnberg és Augsburg készleteit pillanatnyilag kimerítették, súlyos nehézségek elé állította Geizkofflert. Ha sikerült megszereznie a tervezett mennyiségű páncélt, úgy az említett 5629 katona közül 2219 hidegfegyvereket, 3410 pedig kézi lőfegyvereket kapott. A két fegyver aránya itt durván három a kettőhöz.⁵

Egy másik, ezúttal 4000-es ezredben a 2800 muskétásra és lövészre mindössze 1200 pikás, alabárdos és kétkezes pallost forgató katona jutott.⁶

Hogy ezek az arányok nem véletlenszerűek és nem csak egy-egy ezredre, illetve kisebb seregrészre érvényesek, azt a már említett 1595. évi kimutatás is bizonyítja. Az ebben szereplő elméleti arány szerint 8000 duplazzoldosra pontosan kétszer annyi lőfegyveres, 8000 muskétás és 8000 lövész jutott. Ezek a számok még akkor is hűen tükrözik a hadvezetés nézeteit a fegyverek ideális arányairól, ha az elképzelések a gyakorlatban némiképp talán módosultak.⁷

A lőfegyverek szerepének további növekedésére következtethetünk az 1595. évihez hasonló, de 1600-ból származó kimutatás adataiból.⁸ Ebben a kézi lőfegyverek már ötszörösen múlták felül a páncélok számát. Az 1601. évi hadjáratra a 19 000 kézi lőfegyver mellett mindössze 4000 új páncélra tartottak igényt, tehát az 1595-ös kívánalmakkal megegyező mennyiségű lőfegyverre csak fele annyi páncél jutott. 1600-ban, a már meglevő készleteket is beszámítva, minden fegyverfajtából szerényebbek az igények, mint 1595-ben. Kivéve a kézi lőfegyvereket! 1595-ben többek között 10 000 páncélt, 4100 alabárdot, 700 pallost valamint 20 000 kézi lőfegyvert tartottak szükségesnek. 1600-ra ez így módosult: 4000 vért, 2400 alabárd, 500 pallos és pontosan 19 000 lőfegyver. Hogy ez valóban a lőfegyverek arányának növekedését tükrözi, bizonyítják a következők:

⁴ AFA 1594/2/16. b.

⁵ AFA 1594/4/7.

⁶ *Zwiedeneck-Südenhorst: Kriegsbilder aus der Zeit der Landsknechte*. Stuttgart, 1883. (A továbbiakban: *Zwiedeneck*) 276. o.

⁷ AFA 1595/11/4.

⁸ *Kriegsarchiv, Wien. Sonderreihe des Hofkriegsrates, Bestellungen* (A továbbiakban: *Bst.*) 1601/672.

— a „Fegyverzeti Hivatal” (Zeugwartamt) mindössze 600 pánccal rendelkezett, így nagyobb raktárkészletekkel nem magyarázhatóak az alacsonyabb igények;

— a lőfegyvereknek a pánccélkénál sokkal nagyobb arányú amortizációjáról valószínűleg nincs szó. A rendkívül gondos és alapos 1595-ös tervezet tartalékkészleteinek arányszámai ugyanis a két fegyverfajta egyenlő arányú veszteségével számolnak. A biztonsági okokból félretenni szándékozott 2000 pánccélra 4000 lőfegyver jutott (1:2);

— a csapatoknál és a hadszíntéren levő fegyverzet nagyobb részét eddig is a lőfegyverek képezték, így ezek beszámítása sem javítaná a hidegfegyverek arányát.

Az eddigiekben főleg a készletek alapján valószínűsíthető fegyverzeti arányokkal foglalkoztunk. A fő kérdés azonban az, milyen arányban jelentek meg a lőfegyverek a harcoló egységeknél?

Mint azt harminchat, 1593 és 1605 közötti toborzási megbízás adatai bizonyítják, a tűzfegyverek száma a gyalogságon belül jelentősen meghaladta a szálfegyverekét.⁹

Annak megvizsgálásához, hogy a gyalogság fegyverzetének pontosan mekkora hányadát alkották a lőfegyverek, egységenként három aránypárt állítottunk fel. Az első a lövészek és nem lövészek arányát mutatja. Csakhogy a német csapatok számára kiadott Bestallungok adatai, mivel nem határozták meg pontosan az egyes fegyverek számát, torzított arányokat eredményezhetnek. A duplazzsoldos elnevezés ugyanis nem csak a pikásokra és alabárdosokra vonatkozott. Közéjük számították a prima plana teljes állományát, köztük olyan nem harcoló, sőt fegyvertelen személyeket is, mint a lelkész, az írnok, vagy a felcser.¹⁰ Ezért, ahol csak lehetséges volt, kiderítettük a prima plana létszámát és összetételét. A duplazzsoldosok számából levontuk azokat, akik a harcban ténylegesen nem vettek részt. Az így kapott számok alapján állítottuk fel a második aránypárt. Ám mivel nem lehattunk biztosak benne, hogy azok, akiket mi a prima planából harcolónak nyilvánítottunk, szálfegyvereikkel valóban ténylegesen is részt vettek a küzdelemben, a prima plana teljes állományát levontuk a duplazzsoldosok számából. Úgy véljük, hogy ez a harmadik aránypár jár legközelebb a valósághoz. Ennek alapján tudjuk legjobb közelítéssel megadni, hogy a harc megvívásából az egyes fegyverfajták milyen arányban vették ki részüket.¹¹

A táblázatból kitűnik, hogy a németföldön felállított ezredek fegyverzete a háború kezdetén még jóval konvencionálisabb volt, mint pl. a vallon-francia egységeké. Engelhardt Khurz ezredében 1593-ban zászlóaljanként 160 hidegfegyverre még csak 220 tűzfegyver jutott. A kilencvenes évek második felétől azonban az anyagi nehézségek és a felhalmozódó harci tapasztalatok együttes hatásának köszönhetően a német katonaságon belül is emelkedni kezdett a lövészek száma. A lőfegyverek 1601 után — minden rendelkezésre álló adat

⁹ L. Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában című tanulmányában található táblázatot. *Hadtörténelmi Közlemények* (A továbbiakban: HK), 1990/3., 94–95. o.

¹⁰ A korban mindenkor a zsoldfizetési lista első lapján, a „prima plana”-n tüntették fel az egység tisztjeinek, tisztségviselőinek nevét. E kifejezés tehát mindig az alakulat tiszti és tágabb értelemben vett „törzskarát” jelölte.

¹¹ L. az I. és II. táblázatot. (7–8–9–10–11–12. o.)

esetében — már több mint kétszeresen múlták felül a szálfegyverek számát. De 1605-ben már olyan német ezredek felállítására is megbízást adtak, amelyekben egy szálfegyverre átlag 4,95, illetve 6,94 lőfegyver esett.¹²

Ez már megközelíti a vallon-francia katonaságnál megfigyelhető arányokat. Ezekben a jórészt Németalföldön toborzott ezredekben ugyanis a pikások és alabárdosok együttesen sem tették ki a lövészek számának egyhatedét. Sőt a magyarországi harcokban felbukkant néhány olyan vallon „lövészezred” is melyekben már csak a tisztek és altisztek viseltek szálfegyvert. A Schönberg (1597) illetve a Tilly vezette (1602) egységek zászlóaljaiban minden 11, illetve 9 lövészre jutott egy-egy alabárdos.¹³ A vallon-francia katonaság jelenléte tehát erősen módosította a nyugati gyalogság fegyverzetének összképét. A hadvezetés a tűz- és hidegfegyverek helyesnek tartott 2:1 arányát, igen okosan, a különféle nemzetiségű csapatok tradicionális fegyverzetének megőrzésével alakította ki. A landsknecht-hagyományokra visszatekintő osztrák-német katonaságnál a lőfegyverek kezdetben alig haladták meg a szálfegyverek számát. A tűzfegyvert kedvelő vallonoknál viszont, akik Európa legjobb muskétásainak számítottak, a létszám egyhatedét kitevő pikások csupán biztosító szerepet játszottak — ha egyáltalán voltak.

Hogy a Bestallungok adataiból levont következtetéseink nem csupán elméleti jellegűek, bizonyítja például Wilhelm Mitrowitz „német” ezredének mustrája. A 180 fős prima plana mellett a duplazzsoldosok 961, a lövészek 1940 fővel képviseltették magukat.¹⁴ (1940:961=2,018:1) De — az arányokat illetően — még meggyőzőbb, még értékesebb az a kimutatás, amely 1604 novemberében készült a Felső-Magyarországon táborba szállt császári hadak létszámáról. A hat különféle gyalogos egység összesen 9434 főt számlált. Ebből 3494 a duplazzsoldosok és 5490 a lövészek száma.¹⁵ Az így kapott tűzfegyver-hidegfegyver arány 1:1,7, ám a nem harcoló prima plana létszámát levonva a duplazzsoldosok számából ez 1:1,94-re módosul.

Az idegen gyalogságon belül tehát — mint azt a gyakorlatból és az elméletből vett példák sora egyöntetűen bizonyítja — a katonák minimum kétharmada lőfegyverekkel volt felszerelve.

Ami a lovasságot illeti, a Magyarországon harcoló nyugati egységek mindegyike a kézi lőfegyverek alkalmazására építette harcmódorát. Egyetlen német, vallon vagy olasz lovas kezében sem találunk már lándzsát, vagy kopját.¹⁶

A fenti arányok alapján a tűzfegyverek a magyarországi hadszíntéren is tömegesen alkalmazott harceszköznek számítanak. Ám ez a tény önmagában még megkérdőjelezhető bizonyítéka a hadügyi forradalom itteni jelenlétének. A korszak hadszervezésének jellege ugyanis lehetővé tette a legkorszerűbb fegyverzet, a legjobban képzett tisztek, katonák és ezzel együtt a leghatásosabb harcéljárások megvásárlását, s bármely hadszíntéren történő bevetését. A vallon, lotharingiai, olasz zsoldosok és fegyverzetük magyarországi jelenléte ennek értelmében nem lenne más mint a „korszerű nyugati technika” bérbevétele. Csakhogy a 15 éves háború hadseregeinek túlnyomó többsége mindenkor

¹² Az adatokat l.: HK 1990/3., 94—95. o.

¹³ Bst. 1602/714.

¹⁴ AFA 1605/12/1.

¹⁵ AFA 1604/11/ad.1.

¹⁶ L. Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. HK 1991/3., a 104—106., 110. és 112. oldalakon levő táblázatok.

I. TÁBLÁZAT
A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZT VEVŐ KÜLFÖLDI
GYALOGEZREDEK „PRIMA PLANA”-JÁNAK LÉTSZÁMA

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZIJ. LÉT- SZÁM	NEMZE- TISÉG	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	JELZET
1593. XII. 9.	Engelhardt Khurz	400	német	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	2	1	1	-	-	-	-	Bst. 1593/464.
1596. XI. 25.	Orpheo Galliano (A)	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	Bst. 1596/515.
	Orpheo Galliano (B)	300	vall.	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	2	-	Bst. 1596/515.
1597.	Georg Bayer Freyherr in Boppart	300	fr.	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	2	-	Bst. 1597/521.
	Orpheo Galliano	300	fr.	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	2	-	Bst. 1597/521.
1597. III. 1.	Johan Baptista Pezzen	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	Bst. 1597/524.
1597. III. 1.	Névtelen	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	-	-	-	AFA 1597/3/1.
1598. IV. 4.	Johan Pernstein	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	Bst. 1597/537.
1598. IV. 13.	Johan Friedrich von Mörspurg	400	német	1	1	1	1	1	2	1	-	1	2	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1598/574.
	Bernhard Hieronymus Rusworm	400	német	1	1	1	1	1	2	1	-	1	2	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1598/574.

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT- SZÁM	NEMZE- TISÉG	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	JELZET
1598. IV. 18.	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	400	német	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	1	2	2	1	1	-	-	-	-	Bst. 1598/575.
1598. IV. 20.	Georg Bayer zu Boppart	300	fr.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	Bst. 1598/576.
	Hans Reinhard von Schönberg	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	Bst. 1598/576.
1599. IV. 16.	Johan Baptista Pezzen	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	2	1	2	2	1	1	-	-	-	-	Bst. 1599/624.
1599. V. 28.	Gottfried von Riebitch	400	szil.	1	1	-	1	1	2	1	-	-	2	1	2	2	-	1	1	-	-	4	Bst. 1599/632.
1600. II. 29.	Gottfried von Riebitch	400	szil.	1	1	-	1	1	2	1	-	-	2	1	2	2	-	1	1	-	-	4	Bst. 1600/651.
1600. IV. 24.	Heinrich von Lorraine Marggrafen von Mony Grafen von Chaligny	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	Bst. 1600/655.
	Adolf Althan	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	1	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1601/680.
1601. III. 23.	Hans Preyner zu Stübing	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	1	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1601/680.
	Pernhausen	300	német	1	1	1	1	1	2	1	-	-	1	1	2	2	1	1	1	-	-	-	Bst. 1601/680.
1602. III. 15.	Hans Preyner zu Stübing	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1602/3/5.
		400	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1602/3/5.
1602. V. 17.	Johan Tscherklaes von Tilly	300	vall.	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	6	-	-	-	Bst. 1602/714.

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZETISÉG																				JELZET
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
1603. IV. 10.	Leonhard Ehtagott	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1603/4/1.
1603. V. 12.	Lucas Römer	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	-	1	-	-	-	AFA 1603/5/1.
1603. V. 26.	Germanico Strassoldo	300	olasz	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	6	-	-	AFA 1603/5/3.
1603.	Johan Baptista Pezzen	300	német	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	1	6	-	-	AFA 1603/5/4.
	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	300	német	1	1	1	-	-	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	1	6	-	-	AFA 1603/5/4.
1604. IV.	Capitulation über 1500 Knecht	300	német	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	Bst. 1604/768.
1605. I. 28.	Walthin Schmidt von Wellenstein	500	német	1	1	-	1	1	2	-	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1605/1/1.
1605. I. 29.	Maximilian Graf zu Salm	300	német	1	1	-	1	1	2	1	-	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	AFA 1605/1/3.

Magyarázat a táblázatban:

1. *Haubman* (parancsnok), 2. *Fendrich* (zászlós), 3. *Caplan* (káplán/prédikátor/pap), 4. *Schreiber* (írnok), 5. *Veldtwäbl^h*, 6. *Wäbl^h*, 7. *Furier* (futár), 8. *Schützenführer* (lövészparancsnok), 9. *Tolmatsch* (tolmács), 10. *Drabant* („legény”, gyalogos)^{xx}, 11. *Veldtscher* (felcser), 12. *Trummerschlag* (dobos), 13. *Pfeiffer* (sípos), 14. *Reitknecht* (lovas legény), 15. *Führer* (vezető), 16. *Leutenant* (hadnagy), 17. *Corporal* (tizedes), 18. *Sergeant* (örmester), 19. *Egyéb*

Rövidítések a táblázatban: szil. = sziléziai, vall. = vallon, fr. = francia

^x *Wäbl*, *Veldtwäbl*: altiszti rang, mai fogalmak szerint talán az örmesteri rendfokozathoz áll a legközelebb. A XVI. században azonban, lévén az egységeknél még jóval kevesebb tiszt és altiszt, szerepük fontosabb, beosztásuk tekintélyesebb volt, mint egy mai örmesteré. A *Wäbl*-t a katonák maguk közül választották, a *Veldtwäbl*-t pedig az egység parancsnoka nevezte ki.

^{xx} A parancsnok mellett táborozáskor tisztiszolgái, harcban testőri feladatokat ellátó katonák.

II. TÁBLÁZAT
A TŰZFEGYVEREK ÉS HIDEGFEGYVEREK VALÓS ARÁNYA A KÜLFÖLDI GYALOGEZREDEKBEN

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT- SZÁM	NEMZE- TISÉG	LŐF. ELLÁ- TOTT	EGYÉB	ELMÉLE- TI ARÁNYUK	„PRIMA PLANA”			HIDEG- FEGYVEREK TŰZFEGYVE- REK ÚJ ARÁNYA	HIDEGFEGY- VEREK ÉS TŰZFEGYVE- REK ARÁNYA A PRIMA PLANA NÉL- KÜL
							ÖSSZ. LÉTSZ.	NEM HAR- COLÓ	HIDEG- FEGYV. HARC.		
1593. XII. 9.	Engelhardt Khurz	400	német	220	180	1:1,2	20	15	5	165:220 = 1:1,33	160:220 = 1:1,37
1596. XI. 25.	Orpheo Galliano (A)	300	vall.	275	25	1:11	17	8	9	17:275 = 1:16,1	8:275 = 1:34,3
	Orpheo Galliano (B)	300	vall.	250	50	1:5	17	8	9	42:250 = 1:5,95	33:250 = 1:7,57
1597.	Georg Bayer Freyherr in Boppart	300	fr.	250	50	1:5	17	8	9	42:250 = 1:5,95	33:250 = 1:7,57
	Orpheo Galliano	300	fr.	250	50	1:5	17	8	9	42:250 = 1:5,95	33:250 = 1:7,57
1597. III. 1.	Johan Baptista Pezzen	300	német	180	120	1:1,5	15	11	4	109:180 = 1:1,65	105:180 = 1:1,71
1597. III. 1.	Névtelen	300	vall.	275	25	1:11	11	8	3	17:275 = 1:16,1	14:275 = 1:19,6
1598. IV. 4.	Johan Pernstain	300	német	165	120	1:1,3	15	11	4	109:165 = 1:1,51	105:165 = 1:1,57
1598. IV. 13.	Johan Friedrich von Mörspurg	400	német	270	130	1:2,07	20	16	4	114:270 = 1:2,36	110:270 = 1:2,45
	Bernhard Hieronymus Rusworm	400	német	270	130	1:2,07	20	16	4	114:270 = 1:2,36	110:270 = 1:2,45
1598. IV. 18.	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	400	német	250	150	1:1,6	20	16	4	134:250 = 1:1,86	130:250 = 1:1,92

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT-SZÁM	NEMZETISÉG	LŐF. ELLÁTOTT	EGYÉB	ELMÉLETI ARÁNYUK	„PRIMA PLANA”			HIDEGFEGYVEREK TŰZFEGYVEREK ÚJ ARÁNYA	HIDEGFEGYVEREK ÉS TŰZFEGYVEREK ARÁNYA A PRIMA PLANA NÉLKÜL
							ÖSSZ. LÉTSZ.	NEMHARCOLÓ	HIDEGFEGYV. HARC.		
1598. IV. 20.	Georg Bayer zu Boppart	300	fr.	250	50	1:5	16	7	9	43:250 = 1:5,8	34:250 = 1:7,35
	Hans Reinhard von Schönberg	300	vall.	250	50	1:5	16	7	9	43:250 = 1:5,8	34:250 = 1:7,35
1599. IV. 16.	Johan Baptista Pezzen	300	német	175	125	1:1,4	18	14	4	111:175 = 1:5,7	107:175 = 1:1,63
1599. V. 28.	Gottfried von Riebitch	400	szil.	245	155	1:1,5	20	16	4	139:245 = 1:1,76	135:245 = 1:1,81
1600. II. 29.	Gottfried von Riebitch	400	szil.	245	155	1:1,5	20	16	4	139:245 = 1:1,76	135:245 = 1:1,81
1600. IV. 24.	Heinrich von Lorraine Marggrafen von Mony Grafen von Chaligny	300	vall.	250	50	1:5	16	7	9	43:250 = 1:5,8	34:250 = 1:7,35
1601. III. 23.	Adolf Althan	300	német	175	125	1:1,4	17	13	4	112:175 = 1:1,56	108:175 = 1:1,62
	Hans Preyner zu Stübing	300	német	175	125	1:1,4	17	13	4	112:175 = 1:1,56	108:175 = 1:1,62
	Pernhausen	300	német	175	125	1:1,4	17	13	4	112:175 = 1:1,56	108:175 = 1:1,62
1602. III. 15.	Hans Preyner zu Stübing	300	német	250	150	1:1,6	13	9	4	141:250 = 1:1,77	137:250 = 1:1,82
		400	német	200	100	1:1,2	13	9	4	91:200 = 1:2,19	87:200 = 1:2,29
1602. V. 17.	Johan Tscherklaes von Tilly	300	vall.	270	30	1:9	17	8	9	22:270 = 1:12,2	13:270 = 1:20,7
1603. IV. 10.	Leonhard Ehrgott	300	német	200	100	1:2	13	9	4	91:200 = 1:2,19	87:200 = 1:2,29
1603. V. 12.	Lucas Römer	300	német	200	100	1:2	12	8	4	92:200 = 1:2,17	88:200 = 1:2,27

DÁTUM	PARANCSNOK NEVE	ZLJ. LÉT- SZÁM	NEMZE- TISÉG	LŐF. ELLÁ- TOTT	EGYÉB	ELMÉLE- TI ARÁNYUK	„PRIMA PLANA”			HIDEG- FEGYVEREK TŰZFEGYVE- REK ÚJ ARÁNYA	HIDEGFEGY- VEREK ÉS TŰZFEGYVE- REK ARÁNYA A PRIMA PLANA NÉL- KÜL
							ÖSSZ. LÉTSZ.	NEM HAR- COLÓ	HIDEG- FEGYV. HARC.		
1603. V. 26.	Germanico Strassoldo	300	olasz	200	100	1:2	16	7	9	93:200 = 1:2,15	84:200 = 1:2,38
1603.	Johan Baptista Pezzen	300	német	200	100	1:2	18	9	9	91:200 = 1:2,19	82:200 = 1:2,43
	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	300	német	200	100	1:2	18	9	9	91:200 = 1:2,19	82:200 = 1:2,43
1604. IV.	Capitulation über 1500 Knecht	300	német	200	100	1:2	13	9	4	91:200 = 1:2,19	87:200 = 1:2,29
1605. I. 28.	Walthin Schmidt von Wellenstein	500	német	400	100	1:4	13	9	4	91:400 = 1:4,39	87:400 = 1:4,59
1605. I. 29.	Maximilian Graf zu Salm	300	német	250	50	1:5	14	10	4	40:250 = 1:6,25	36:250 = 1:6,94

A táblázatban alkalmazott rövidítések magyarázata: vall. = vallon, szil. = sziléziai, fr. = francia

Az arányárok felállításakor a hidegfegyverek számát mindenkor egynek vettük és ehhez viszonyítottuk a löfegyverek számát.

osztrák-német és magyar, illetve magyarországi katonákból állt. Olyan területek lakosaiból tehát, melyeket — legalább is Parker szerint — még nem értek el a hadügyi forradalom változásai. De vajon helytálló-e ez a feltevés, hiszen a tüzérvények számának növekedése a magyarországi hadszíntéren már a XVI. század közepén, hatvanas éveinek végén — a nyugat-európai területek ilyen irányú fejlődésével egyidőben — megkezdődött.

E tendencia itteni megjelenését és hatását mind a tüzérség, mind a kézi lövegvények esetében viszonylag egzakt, számszerű adatok segítségével tudjuk igazolni. A XVI. század második feléből fennmaradt nagyszámú leltár ugyanis lehetővé teszi, hogy váraink fegyverzetének mennyiségi, esetenként minőségi változásait nyomon kövessük.

*A tüzérvények száma, jelentősége
a magyarországi hadszíntéren a XVI. század második felében*

A tüzérség

Várleltáraink elemzése nem csak a tüzérvényeknek a védelmében játszott szerepéről, hanem a harc megvívásának a korban általánosan jellemző módjáról is sok mindent elárul. Am mindenkor meghatározó jelentőséggel bír, hogy a szóban forgó erősség milyen szerepet töltött be a végvárrendszerben, illetve ki gondoskodott felszereléséről, ellátásáról. Egy elsővonalbeli királyi vár lövegparkja természetesen korszerűbb és nagyobb volt, mint egy kevésbé veszélyeztetett, vagy magánkézben levő erősségé. A jelentéktelenebb, kisebb királyi várakban, a nagyobb de közvetlenül nem támadott helyeken, illetve a magánföldesúri várakban az ágyúk száma gyakran évtizedekig nem változott. A stratégiai fontosságú pontokon, mint pl. Eger, Kanizsa vagy Szigetvár, illetve a második vonal nagyobb támpontjain (Csábrág, Trencsén, Léva vagy Nyitra) szerény növekedést figyelhetünk meg. Míg az 1553-as, 56-os és 58-as egri leltárak 22—22 löveget soroltak fel, addig 1577-ben már 34 ágyú védte az egri falakat. Szigetvárott 1542-ben 16, 1566-ban pedig már kb. 60 löveg állt a védők rendelkezésére. Trencsén 1535-ben 10, 1549-ben 13, 1557-ben pedig már 30 ágyút vallhatott magáénak.¹⁷

A XVI. századi magyarországi vártüzérség állapotát az egységes szempontok szerint elkészített 1577-es országos összeírásból ismerhetjük meg.¹⁸

Az adatokból kitűnik, hogy olyan nehéztüzérség, amely ostrom esetén képes lett volna a faltörő ágyúkkal folytatott hathatós harcra, amely távol tarthatta volna ezeket a falaktól, csak a stratégiai fontosságú, s ennél fogva legnagyobb, legkiépítettebb várakban volt. Csak Szatmár, Eger, Kassa, Komárom, Győr nagykaliberű lövegei biztosítottak lehetőséget a réstörő ütegek elleni eredményes harcra.

A kis és közepes, de az egyes területek birtoklása, vagy a stratégiai jelentőségű erődök megtartása, fedezése szempontjából fontos várakat, palánkokat, mint pl. Kálló, Végles, Tata, Palota, Veszprém stb., jórészt csak kiskaliberű

¹⁷ Az adatokat I. a III. és a IV. táblázatban.

¹⁸ Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: OL): Az Esterházy család levéltára. Repositoryum 1527—1936. P. 108.

lövegek védelmezték, ezen erősségek jelentőségéhez, illetve a nagy várak felszereltségéhez viszonyítva még kielégítő számban. Kálló 15, Végles 11, Tata 30, Palota 11 darabos, túlnyomórészt falkonétákból álló lövegparkja Eger 34 vagy Győr 43 ágyújához képest — figyelembe véve a minőségi különbségeket is — nem mondható gyengének.¹⁹

Abban a kérdésben, hogy a váraink XVI. századi lövegparkja Európa más hadszíntereihez képest elavultnak, vagy elmaradottnak minősül-e, összehasonlító vizsgálatok hiányában nehéz egyértelműen állást foglalni. A kutatás jelenlegi fázisában rendelkezésre álló adatok azonban arra mutatnak, hogy váraink tüzérségi felszerelése ha jónak nem is, legalább közepesnek mondható. Feltételezésünket alátámasztani látszik, hogy ebben az időszakban még nyugaton sem túl magas az ágyúk száma. A franciák 1552-ben Daimvillers ostrománál mindössze 30, Yvoy töretésénél pedig 52 löveget tudtak bevetni.²⁰ Szintén ez évben az erős Metz falai alatt 60 ágyú állt az ostromsáncokban.²¹ A francia vallásháborúk ütközeteiben az ellenfelek csak igen ritkán vonultattak fel 4—8 ágyúnál nagyobb tüzérséget.²² A nagy kiterjedésű Brescia védelmélt 1589-ben 65 különféle löveg látta el.²³ A németalföldi szabadságharc idején Harlem alatt 14 (1572), Deventernél (1591) 24, Steenwijknél (1592) 40, Grolnál (1595) 16, Hertogenboschnál (1601) 22 löveg állt az ostromlók rendelkezésére.²⁴

Ezen adatok tükrében talán Kálló 15, Végles és Korpona 11—11, Tata 30, vagy Magyaróvár 19 könnyű ágyúja abszolút értelemben sem tűnik már oly kevésnek.

Történeti köztudatunkba azonban már mélyen beivódtak azok a nézetek, melyek szerint a Habsburg-adminisztráció váraink ellátását már a XVI. században is inkább politikai, mint anyagi okokból hanyagolta, „szabotálta” el. Talán ez az oka annak, hogy történétíróink eleddig ritkán vettek figyelembe bizonyos — számunkra, magyarok számára szomorú, de kérlelhetetlen logikával érvényesülő — katonai törvényszerűségeket. Tudniillik, hogy kisebb váraink, palánkjaink katonai feladata — mint arra Perjés Géza az 1965-ben megjelent Zrínyi Miklós és kora című munkájában már rámutatott — a határvédelem, az ellátó, illetve mögöttes területek békeidőszakbeli őrzése, az ellenséges betörések, portyák megakadályozása, felgöngyölítése volt. Ezen erősségek tehát csupán a helyi, magyarországi török egységek rajtaütéseinek, korlátozott erejű támadásainak elhárítására voltak hivatottak és képesek.

Az olyan közepes nagyságú és kiépítettségű várak viszont, mint Tata, Pápa, vagy Palota, általában rendelkeztek annyi löveggel, amennyi a hódoltsági török erők egy-egy korlátozott időtartamú és erejű ostromának visszaveréséhez is elegendő volt. Ám ezen erődímenyeket falaik ereje, kiépítettsége akár kétszer ennyi ágyú birtokában sem tette volna képessé a hadjáratra induló török

19 L. az 1577-es összeírás III. táblázatba foglalt adatait. (19—20. o.)

20 Duffy, Christopher: Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World, 1494—1660. London and Henley, 1979. (A továbbiakban: Duffy) 51. o.

21 Jähns, Max: Geschichte der Kriegswissenschaft vornemlich in Deutschland. II—III. München und Leipzig, 1890. (A továbbiakban: Jähns, 1890) II/588. o.

22 Geßti, Bertram: Allgemeine und Kriegs-Geschichte. Wien, 1866. In: Österreichische Militär-Bibliothek 11—13. Band: 12/326. o.; The New Cambridge Modern History. Cambridge, 1968. (A továbbiakban: Cambridge History) II/195. o.

23 Mallett, M.E. — Halle, J.R.: The Military Organization of a Renaissance State. Venice c.1400 to 1617. Cambridge, 1984. 402. o.

24 Schmidt, Rudolf: Die Entwicklung der Feuerwaffen und andere Kriegswerkzeuge. Schaffhausen, 1868. 57. o.; Duffy: 82. o. Parker, Geoffrey: The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567—1659. Cambridge, 1984. (A továbbiakban: Parker, 1984.) 18. o.

főserég megállítására. Ez a feladat az olyan nagy területű, erős falakkal és megfelelően kiépített, fedett és fedezett tüzelőállásokkal rendelkező várakra hárult, mint Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger vagy Nagyvárad. Csak ezek a nehéz-tüzérség befogadására alkalmas és képes erődök állhattak ellen egy-egy nagy erővel indított, módszeres ostromnak.

Hogy a katonai szükség- és törvényszerűségek a kor gyakorlatában valóban érvényesültek, azt az 1577-es összeírás statisztikai elemzése is bizonyítja. Mivel ez a királyi kézen levő főbb magyarországi várak fegyverzetét egységes szempontok szerint sorolja fel, kiválóan alkalmas az ún. szórásnégyzet-hányados számítására. Ez megmutatja, hogy a csoportosító ismérv (esetünkben a várak nagysága) a mennyiségi ismérv (az ágyúk, illetve a lőfegyverek száma) szóródását milyen hányadban idézi elő. A hányados négyzetgyökét, a szóráshányados (jele: H, értéke: $0 \leq H \leq 1$) a vegyes kapcsolat szorosságának mérésére használjuk.

A jegyzetben részletezett számítások szerint a H értéke a tüzérség esetében 0,8198, azaz a várak nagysága és a lövegek száma közötti kapcsolat igen szoros. Százalékosan kifejezve a várak nagysága 67,22%-ban határozza meg a lövegek számát.²⁵

25 A számításokhoz a várakat nagyságuk szerint három csoportba osztottuk. Ezek:

- A. Szatmár, Tokaj, Kassa, Érsekújvár, Győr, Kanizsa
- B. Kálló, Szendrő, Sáros, Murány, Végles, Korpona, Csábrág, Szádvár, Léva, Tata, Palota, Veszprém, Pápa, Magyaróvár
- C. Putnok, Krasznahorka, Ónod, Bozók, Sztinya, Bakabánya, Zólyom, Komjáti, Szentmárton, Cesznek, Tihany, Keszthely

Csoportok	Várak száma	Σ Lövegszám	Átlag	σ^2
A	6	157	26,16	84,09
B	14	201	14,35	28,80
C	12	53	4,41	3,58
Σ Vár	32	411	12,84	90,63

$$\sigma_k^2 = \frac{6 \cdot 20,16 + 14 \cdot 14,35 + 12 \cdot 4,41}{32} = 29,71$$

$$\begin{aligned} \sigma_k^2 &= \frac{6 \cdot (26,16 - 12,84)^2 + 14 \cdot (14,35 - 12,84)^2 + 12 \cdot (4,41 - 12,84)^2}{32} \\ &= \frac{1064,54 + 31,92 + 852,78}{32} = 60,91 \end{aligned}$$

$$\sigma_b^2 = \sigma_k^2 = \sigma^2 \quad \sigma^2 = 90,63$$

$$\frac{\sigma_b^2}{\sigma^2} + \frac{\sigma_k^2}{\sigma^2} = 1 = 0,3278 + 0,6722$$

Szórásnégyzet-hányados = 0,6722

Szóráshányados: $H = \sqrt{0,6722} = 0,8198$

Katonai szempontból tehát ésszerűtlen és felesleges volt a kisebb várak erős tüzéséggel való ellátása, hiszen feladatukat békeidőben enélkül is elláthatták. Háborúban pedig, ha a hadműveleti főirányba estek, kiépítettségük, befogadó képességük korlátozott volta miatt a lehető legnagyobb tüzéségi feltötés mellett sem tudták magukat és a mögöttes területeket megvédeni.

A XVI. század második felében egyébként a stájer felkelés fegyverzetét biztosító, állandóan fejlesztett, jól felszerelt grazi hadszertárban sem nőtt a tüzéség lövegállománya.²⁶ A magyarországi lövegpark stagnálását, illetve a nagyobb várakban megfigyelhető szerény növekedést nem szabad tehát speciálisan magyar háttérbe szorítottásként értékelni. Már csak azért sem, mert úgy tűnik, a „kormányzat” katonai döntéseket hozó tagjai pontosan tudták, hogy egy olyan, várakban, erődítésekben bővelkedő hadszíntéren, mint a magyarországi, háború esetén nagyszámú és erős tüzéségre lesz szükség. Az ütközetekben pedig az ellenfél létszámbeli fölényét lehet majd a lövegek aktív felhasználásával ellensúlyozni.²⁷

A tizenötéves háború császári-királyi tüzéségének erejéről pillanatnyilag rendelkezésünkre álló adatok, mitagadás, meglepőek. 1594 februárjában a hadsereg főparancsnokának kiadott általános rendtartás egy 48 nehéz és 204 könnyebb mezei ágyúból álló táborig tüzéség felállítását tartotta szükségesnek.²⁸ Azt, hogy ez a nagyerejű tüzéség nem csupán a hadvezetés vágyálmaiban létezett, bizonyítja az is, hogy — mint látni fogjuk — 48 faltörő, illetve nehézágyút a császári-királyi hadsereg a háború későbbi időszakában is bármikor ki tudott állítani. A könnyű lövegek beszerzése pedig jóval egyszerűbb volt. Visszatérve az 1594-es igényekhez, már 1593. december 6-án 37 löveg indult Bécsből Komáromba.²⁹ Emellett nyilván a hadsereg rendelkezésére állt a töröktől a pákozdi csatában elnyert 30 falkonéta is.³⁰ 1594. március 20-án pedig újabb 6 nehéz és 3 közepes löveget küldtek a magyarországi hadszíntérre.³¹ Már e szórványadatok is kiteszik a megkívánt 252 löveg csaknem egyharmadát. A bécsi hadszertár, az osztrák örökös tartományok, a Cseh Királyság és a Német-Római Birodalom készleteiből pedig könnyedén kiállítható volt a még hiányzó 176 löveg. Emellett természetesen mind a bécsi, mind a prágai ágyúöntő műhelyekben megfeszített munka folyt.³² De a vidéki mestereket is bőségesen ellátták megrendelésekkel, hiszen 1595 januárjában csak a khinbergi „Püchenschmiedt”-ektől 150 Scharffentindlt, a legkönnyebb kategóriába tartozó táborig ágyút vettek át.³³

Egy 1595 novemberéből származó fegyverzeti kimutatás már csak 30 nehéz és 72 táborig löveget, valamint 16 tarackot tartott szükségesnek a mezei hadak számára.³⁴ Ez a mennyiség 1596-ban azonban kétségtelenül a hadsereg rendel-

26 L. a szertár 1568 és 1598 közötti leltárait. *Pickler—Meran: Das Landes-Zeughaus in Graz I—II. Leipzig, 1880.* (A továbbiakban: *Pickler—Meran*) I/I—II.

27 AFA 1594/4/6. a.

28 Az alábbi számú és minőségű löveget tartották szükségesnek: „... dreissig Doppelte Cartauen, das aine von vierzig biz fünffzig Wiener Pfundt schuß, Zwelff Singerin, Sechs Notschlangen, Vierundzwanzig falkonen, Vierzig doppelte falkonet, zwanzig halbe Schlangen, Dreissig einfache falkonet, Ain hundert Scharffentindl, Etliche Mörser zum feuerwerk...” AFA 1594/4/6 a.

29 *Ortelius, Hieronymus: Chronica des Ungerischen Kriegswesens. Nürnberg, 1604.* (A továbbiakban: *Ortelius*) 214. o.

30 Uo. 214—215. o.

31 Uo. 219. o.

32 Bst. 1593/447. és Bst. 1601/672.

33 AFA 1595/1/5.

34 AFA 1595/11/4.

kezésére állt. Az említett összeírás szerint ugyanis már novemberben 59 nehéz, 168 közepes és könnyű löveg, továbbá 7 haubitz állt harcra készen Bécsben. E számokból levonva a város védelméhez szükségesnek tartott 44 nehéz és 106 könnyű ágyút, a hadsereg az elvi igényekhez képest jelentős hiányokkal számolhatott volna, ám még a harcok megkezdése előtt, 1596 áprilisában útnak indították Prágából a hiányzó mennyiséget.³⁵ Így az ez évi hadjáratban legkevesebb 117 (31 nehéz és 86 könnyű) ágyú biztosan részt vehetett.

Különösen nagyfokú tüzérségi összpontosítást követeltek meg a stratégiai fontosságú várak ostromai. 1598-ban Buda lövetését a keresztény seregek Ortelius szerint 15 mozsár, 98 nehéz faltörő és 67 egyéb ágyú birtokában kezdték meg.³⁶

Zárójelben kell megjegyeznünk, hogy a lövegekhez szükséges szállító, mozgató kapacitás előteremtése sem jelentett egyszerű feladatot. Hiszen gondoljunk csak bele, hogy 1594-ben, Esztergom ostroma során, a május 5. és június 6. között eltelt időszakban a várra kilőtt ágyúgolyók, az elhasznált lőpor és kánóc súlya csaknem 274 tonnát tett ki. De a még fel nem használt lőszer is mintegy 234 tonnát nyomtak.³⁷ Tehát csak a tüzérségi lőszer több mint 500 tonnányi mozgatandó súlyt jelentett. 20 bécsi mázsát, 1120 kg-ot számítva szekerenként, ez 453 szekérrakomány, aminek vontatásához 1812 lóra lett volna szükség. És mindez csak a lőszer mozgatásához szükséges igaerő! Egy 1600-ból származó kimutatás szerint 58 részint közepes, részint nehéz löveg vontatásához 628 ló kellett. A tartalék lafetták, a töltő-, irányzó- és sánceszközök, szerszámok, és a különféle pótalkatrészek, vasalatok, kötelek, láncok, egyszóval a tüzérség működéséhez szükséges segédeszközök és a lőszer szállításához további 453 szekeret és 1834 lovat vettek igénybe.³⁸ 1601-ben 48 löveghez 537 szekerre és 2938 lóra volt szükség.³⁹ Ennek előteremtése sem mehetett épp könnyen, hiszen a szegénynek épp nem mondható cseh korona pl. az 1601-es hadjáratához csak 244 lovat és mindössze 30 szekeret adott.⁴⁰

A tüzérség kiegészítésének kézenfekvő módja lett volna, ha könnyebb lövegekkel a magyarországi várakból látják el a mezői hadakat. Csakhogy a tizenötéves háború éveiből származó váreltárak tanúsága szerint ez — kisebb váraink, palánkjaink veszélybe sodrása nélkül — nehezen volt elképzelhető. A lövegpark összetétele ugyanis mit sem változott az 1570-es évek óta. A palánkok, illetve kisebb várak tüzérségi védelmét továbbra is főleg könnyű lövegek látták el.⁴¹

1604 nyarán, 4 évvel Kanizsa eleste után, a Dél-Dunántúlt védelmező Kanizsa elleni várak tüzérségi felszerelése így festett: Lövőn 1 Scharffentindl, Nemtiben 2 seregbontó, egy nehéz szakállas és egy kétfontos mozsár, Szécsiszigeten két darab egyfontos török ágyúcska, Egerszegen egy 2,5 fontos Schlangen és egy falkonet, Egervárott 2 falkonet és 2 tarack.⁴² A fontos közlekedési

35 A kimutatás szerint a 17 nehéz és 23 könnyebb löveg mindegyikét 100–100 golyóval indították útnak. AFA 1596/4/ad. 8.

36 Ortelius: 420. o.

37 A lőszerfelhasználásról szóló kimutatást l. AFA 1594/5/1/2. A súlyadatok centnerben és librában megadva Az átszámításnál egy centnert 56 kg-nak, egy librát 0,56 kg-nak vettünk.

38 AFA 1600/6/12.

39 Bst. 1601/672.

40 Gedenkbücher, OL Mikrofilmtár, X.907. W.4396. doboz, 80–82. oldal.

41 L. a VI. táblázatot. (24–25–26. o.)

42 AFA 1604/7/1/1/2.

és politikai központnak tartott Pozsonyban 1 nehéz ágyú és mindössze 8 könnyebb löveg állt a védelem rendelkezésére.⁴³ Az ország másik felében, az exponált helyen fekvő, jól felszereltnek mondható (Boros)Jenő falait a következő hadieszközök védték: „...Az belső var kapuyaban zakalos 18, Az Dobolo Bastian Egy Falkony, Egy Sebes tarazk, Egy zakalos, Az Ziget felöl valo Bastian Egy vas Tarazk, Egy hozu siska, Az harmadik Bastian Egy sebes Tarazk, Az kapu fölött valo heyazatt alath Egy vas Tarazk, Hatt zakalos, Az kwlsw Varban kapitány uram haza alath Ketth forgo Tarazk, Egi Falkony, Az kwlsö kapuban hath zakalos, Egy kwlsö Bastian Egy Falkony, Az másik Bastian Egy hozu süger, Az piacra zolgall Egy sebes Tarazk, az Vadazi Bastian Egy fekw Tarazk, Egy Mosar Pattantiu, Az Zigett felöl valo Bastian Eotth Zakallos, Az Varos kapuiban az fölsö kapuban Egy seregh bontho, Negy Zakalos az kapu fölötth, Az also kapu fölötth Egy kurtha Tarazk, Negy Zakalos, Az Makratt Bastian Ketth Tarazk egyik sebes Tarazk másik War, Ugian otth az Czirkaloban Ketth Zakalos.” Összesítve: 3 „Falkony”, 11 különféle tarack, és 4 egyéb kiskaliberű löveg, melyek tűzerejét a falakon elhelyezett 46, illetve a raktárban levő 30 szakállas, továbbá 65 muskéta és 17 janicsárpuska egészítette ki.⁴⁴

Ilyen felszereltség mellett a könnyű lövegek elvonása a hadsereg számára a várak lefegyverzésével lett volna egyenértékű.

A háború és az ország sorsának alakulása szempontjából nagy fontosságú várak közül egyenlőre csak Nagyvárad fegyverzetét ismerjük pontosan. A katonai és politikai szempontból egyaránt kulcspozícióban levő erődítmény felszereléséhez 11 nehéz faltörő, 18 közepes és 2 könnyű táborigényű löveg, 5 tarack, továbbá 2 mozsár tartozott.⁴⁵ Győr védelmét Ortelius szerint 59 különféle löveg látta el.⁴⁶ Nagy váraink tüzérségi felszerelése tehát — a palánkokkal ellentétben — meglehetősen erősnek és korszerűnek mondható.

Az alkalmi összpontosítások, a veszteségek, az állandóan érkező néhány darabos erősítések, egyezőval a löveganyag állandó mozgása és átcsoportosítása jelentősen megnehezíti a császári-királyi tüzérség erejének pontos meghatározását. Óvatos becslések alapján azonban úgy véljük, hogy a magyarországi hadszíntér egészén — a várak lövegein kívül — mintegy 100—150 különféle ágyú állt a hadsereg rendelkezésére.

A lövegek számát illetően tehát a császári-királyi hadsereg tüzérségét mindenképpen a kor színvonalán állónak kell tekintenünk. Annál is inkább, mert a németalföldi hadseregreform kidolgozásában fontos szerepet játszó Johann von Nassau egy korszerű hadseregben 1000 gyalogosonként mindössze 1 löveget tartott szükségesnek.⁴⁷ Ezt az arányt pedig a hadsereg tüzérsége a tizenötéves háború éveiben nemcsak hogy elérte, de szinte minden hadjárati évben felül is múlta.

43 OL Magyar Kamarai Levéltár. A Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et Conscriptiones. (A továbbiakban: U.et C.) Fasc. 100 Nr. 22.

44 OL U.et C. Fasc. 28. Nr. 61.

45 AFA 1604/5/1/1/2.

46 Ortelius: 236. o.

47 Schwarz, Herbert: Gefechtsformen der Infanterie in Europa durch 800 Jahre. München, 1977. 178. o.

III. TÁBLÁZAT
AZ 1577-ES ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁSBA FELVETT TŰZFEGYVEREK (RÉSZLET)

VÁRAK 1577	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	LÖVEG ÖSSZ.	19	20	21	22	23	24	KLF. ÖSSZ.	ARÁNY
SZATMÁR	-	-	-	4	-	7	2	-	-	-	1	-	-	10	-	-	2	14	26	-	404	130	-	-	-	534	1:20,5
TOKAJ	-	-	-	1	-	2	4	-	12	-	5	-	-	1	-	-	1	2	26	-	280	46	-	-	-	326	1:12,5
KÁLLÓ	-	-	-	-	-	1	1	-	8	-	1	-	-	4	-	-	-	-	15	-	116	29	-	-	-	145	1: 9,6
SZENDRŐ	-	-	-	-	-	1	4	-	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	12	-	169	33	54	-	-	256	1:21,3
PUTNOK	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	4	-	48	-	-	-	-	48	1:12
SZÁDVÁR	-	-	-	-	-	2	2	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	117	-	14	38	-	-	169	1:18,7
KRASZNAHORKA	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-
ÓNOD	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4	-	-	-	-	-	-	1	-	7	-	117	12	-	-	-	129	1:18,4
EGER	-	-	1	1	-	6	6	-	14	-	2	-	-	3	-	-	1	-	34	-	?	-	280	-	-	?	?
SÁROS	-	-	-	-	-	-	4	-	8	-	-	-	-	1	-	-	1	2	14	-	112	-	101	-	-	213	1:15,2
KASSA	-	-	3	7	-	3	8	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	22	-	439	967	-	-	-	1406	1:63,9
MURÁNY	-	-	1	1	-	-	1	-	5	-	-	-	-	-	-	-	1	1	9	-	150	59	-	-	-	209	1:23,2
BOZÓK	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	84	20	-	-	-	104	1:20,8
VÉGLES	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	5	-	-	-	-	-	-	-	11	-	59	-	-	-	-	59	1: 5,3
KORPONA	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	2	-	-	-	-	-	-	-	11	-	90	-	-	-	-	90	1: 8,1
CSÁBRÁG	-	-	-	2	-	-	4	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	124	-	-	-	-	124	1: 6,2
SZITNYA	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	33	32	-	-	-	65	1:16,2
BAKABÁNYA	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-	38	-	-	-	-	38	1: 9,5
ZÓLYOM	-	-	-	-	-	-	-	2	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	47	-	-	-	-	47	1: 5,2
LÉVA	-	-	-	-	-	-	1	-	8	-	6	-	-	-	-	-	-	6	15	-	95	-	-	22	-	117	1: 7,8

VÁRAK 1577	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	LÖVEG ÖSSZ.	19	20	21	22	23	24	KLF. ÖSSZ.	ARÁNY
KOMJÁTI	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	41	-	-	-	-	41	1:20,5
ÉRSEKÚJVÁR	-	-	-	1	-	-	4	-	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	12	-	100	-	-	97	-	197	1:16,4
KOMÁROM	-	-	5	1	-	4	7	-	8	-	108	-	-	8	-	-	2	-	143	-	214	-	-	100	-	314	1: 2,1
TATA	-	-	-	-	-	1	3	-	23	-	2	-	-	1	-	-	-	-	30	-	51	64	-	-	-	115	1: 3,8
SZT. MÁRTON	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	42	-	-	-	-	42	1:10,5
CSESZNEK	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	25	-	-	-	-	25	1: 8,3
PALOTA	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-	2	-	-	1	-	-	-	-	11	-	164	82	-	-	-	246	1:22,3
TIHANY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-	-	-	4	-	47	20	-	-	-	67	1:16,7
KESZTHELY	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	28	-	-	-	-	28	1:14
VESZPRÉM	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	1	-	-	1	-	-	-	-	12	-	139	-	-	-	263	402	1:33,5
PÁPA	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	6	-	-	-	-	-	-	-	13	-	185	-	-	-	-	185	1:14,2
GYŐR	-	-	4	1	-	6	8	-	5	3	10	-	2	-	4	-	-	-	43	-	50	-	30	-	833	913	1:21,2
KANIZSA	-	-	-	-	-	1	4	-	9	-	3	-	-	5	-	6	-	-	28	-	189	52	-	-	-	241	1: 8,6
MAGYARÓVÁR	-	-	-	-	-	-	3	-	8	-	4	2	-	1	-	-	1	-	19	-	103	-	100	24	-	227	1:11,9
POZSONY	-	-	-	1	-	-	5	-	2	-	1	-	-	1	-	-	-	-	10	-	?	28	-	-	-	?	?
BÉCS	3	9	15	26	10	2	23	-	26	-	10	-	-	26	-	-	15	-	165	-	429	-	-	-	269	698	1: 4,2
PRÁGA	-	-	11	4	4	4	-	-	16	-	-	-	-	1	-	-	5	-	45	-	802	347	-	-	-	1149	1:25,5

Magyarázatok a táblázatához:

1 Scharfmetz

2 Toppelquartaun

3 Quartaun

4 Singerin

5 Notschlang

6 Quartierschlang

7 Falkon

8 Toppelfalknet

9 Falknet

10 Eisenstück

11 Scharfentindlein

12 Stainbbüchse

13 Grosse Haufnitz

14 Haufnitz

15 Klein Haufnitz

16 Camerstück

17 Mörser

18 Orgeln

19 Centnerhaken

20 Doppelhaken

21 Handrohr

22 Bettstollen

23 Halbhaken

24 Haken

KLF. = kézi löfegyver

A kézi lőfegyverek

A kézi lőfegyverek számának és jelentőségének növekedését a XVI. századi Magyarországon — a történetírók és a kortársak feljegyzései mellett — szintén a várleltárak és összeírások adatai bizonyítják kétséget kizáróan.

Táblázatba foglaltuk 31 kisebb nagyobb várnak a XVI. század különböző éveiből származó leltárát, majd kiemeltük azokat, amelyek összeírásai közül egy, vagy egyetlen egy sem maradt fenn a 15 éves háborút megelőző időszakból. (Ezek: Körmend, Munkács, Pozsony, Szádvár, Zágráb.) Így a XVI. század második felében a kézi lőfegyverek számának alakulását 26 vár — 1593 előttről származó — inventáriumának adatai alapján kísérelhetjük figyelemmel.⁴⁸

Az elemzés során kitűnt, hogy a 26 erődítmény közül 15-ben, a várak 57,69⁰/₀-ában emelkedett a lőfegyverek száma.⁴⁹ Annak ellenére, hogy ezek közül háromban a század utolsó harmadában kisebb csökkenés figyelhető meg, a lőfegyvereiket gyarapító helyek aránya még mindig 46,15⁰/₀-os marad.⁵⁰ A növekedés egy kivételével (Egerszeg) az első védelmi vonal nagyobb és közepes, illetve hátrébb fekvő közepes nagyságú, de fontos pozíciókat elfoglaló váraiban figyelhető meg. Az összeírások 34,61⁰/₀-ánál (9 helység) a lőfegyverek számának változása sem pozitív, sem negatív irányban nem éri el a 10 darabot.⁵¹ A 10-es határ alatti ingadozásokat nem tekintettük változásnak, jóllehet így már a várak 80⁰/₀-ánál beszélhettünk volna emelkedésről. A stagnálás Érsekújvár és Diósgyőr kivételével inkább csak a legkisebb várakra, palánkokra jellemző. Nagyobb arányú, 72, illetve 44 darabos csökkenéssel csak a sümegi, illetve a sárosi várban találkozunk. Csábrág, Kanizsa és Szitnya állományának mindössze 13, 16 illetve 15 fegyverrel való csökkenését nem értékelhetjük a növekedési tendenciával ellentétes folyamatként. E helyeken ugyanis a kézi lőfegyvereknek a lövegek számához viszonyított aránya a csökkenés ellenére is igen magas maradt. (Csábrág 1:22,5, Kanizsa 1:8,6, Szitnya 1:10)⁵² Emellett Kanizsa és Szitnya esetében a negatívum a kisebb tűzerjú és könnyen pótolható puskák elvonásából ered. Mindezeket figyelembe véve igazi, nagyobb arányú folyamatos csökkenést a 15 éves háborút megelőző évtizedekben, egyedül a sümegi vár esetében figyelhettünk meg.

Jóllehet a lőfegyverek számának emelkedése tény, a növekedés általános ütemének meghatározása két ok miatt sem lehetséges. Az első, hogy váraink fegyverzetének minősége és mennyisége az egyes erősségek állandóan változó stratégiai értékétől, funkciójától és veszélyeztetettségének mértékétől függött. Gyulán pl. az 1559 és 1561 közötti 2 évben 173⁰/₀-kal növekedett a szakállasok száma, Szigetvárott 6 év alatt (1547—1553) a szakállasok 32,4, a puskák száma 366⁰/₀-kal ugrott meg. E két vár esetében az ugrásszerű emelkedést nyilvánvalóan az egyre fokozódó katonai fenyegetettség váltotta ki. Visszafogottabb a fejlődés a potenciális célpontnak tekinthető, de pillanatnyilag nem ve-

48 Itt és a következőkben I. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

49 Ezek a következők: Csábrág, Eger, Egerszeg, Gyula, Huszt, Kanizsa, Kassa, Léva, Likava, Murány, Nyitra, Palota, Sáros, Sziget, Trencsény.

50 Az előző készletekhez viszonyítva csökkent akézi lőfegyverek száma az alábbi helyeken (A vár neve mellett a regisztrálható csökkenés éve és mértéke): Csábrág 1591/13, Kanizsa 1577/16, Sáros 1577/44.

51 Borostyánkő (—), Hrussó (0), Diósgyőr (+), Érsekújvár (+), Kesző (+), Lelesz (+), Tihany (—), Végles (+), Verőce (+). (+) = 10 darab alatti növekedés, (—) = 10 darab alatti csökkenés, (0) = változatlan fegyverszám.

52 L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

szélyeztetett várakban. Egerben 5 év alatt (1553—1558) 18,4⁰/₀ a szakállasok és 34,4⁰/₀ a puskák növekedési aránya.

A növekedési ütem meghatározásának másik nagy akadálya, hogy a rendelkezésre álló adatok mind térben, mind időben erősen szórta, esetlegesek, s így ellentmondásosak. A hódoltság határához közel fekvő beütésekkel, portyákkal gyakran zaklatott Palota várában a szakállasok, illetve a puskák növekedésének évi átlaga 3,6 illetve 4,1⁰/₀. Ezzel szemben a védelem második vonalában elhelyezkedő, közvetlenül nem támadott Nyitra 1580—87 között szakállasainak számát 46,1, puskáit 195,4⁰/₀-kal azaz évi 6,5 illetve 27,9⁰/₀-kal növelte. A várrendszer leghátsó sorában található Munkács szakállasai viszont évente csak átlag 0,1⁰/₀-kal gyarapodtak.⁵³

Felsorolt adataink a növekedés tényén kívül egyedül azt tették bizonyossá, hogy a védelmet — a katonai helyzettől függően — mind a közvetlenül, mind a potenciálisan szélyeztetett várakban, a kézi lőfegyverek számának emelésével lehetett a legegyszerűbben, leggyorsabban megerősíteni.

A kézi lőfegyverek zeugos és általános térhódítását a török által fenyegetett területeken a grazi Zeughaus fegyverkészleteinek 1568 és 1590 között megfigyelhető nagyarányú növekedése is bizonyíthatja. A szertár raktáraiban 1568-ban sorakozó lőfegyverek száma (1049 db) 1590-re, az utolsó „békeévre”, megnégyszereződött (4312 db). A növekedés a könnyű kézi lőfegyverek körében a legszembetűnőbb. Míg 1568-ban csak 406, addig 1581-ben 663, 1590-ben pedig 2763 darabot irtak össze belőlük. Ennél valamivel mérsékeltebb a várharokban használatos nehéz szakállasok számának emelkedése. 1568-ban 621, 1581-ben 663, 1590-ben 852 ilyen fegyvert számlált a szertár.⁵⁴

A háború éveiben, jöllehet a déli végvidék mellékhadszínterének számított, a fegyverek száma tovább emelkedett. 1594-ben 5454, 1598-ban 5661 tűzfegyvert irtak össze.⁵⁵ A tizenöt éves háború alatt — amennyire ez a rendelkezésünkre álló 19 összeírás alapján megítélhető — látszólag mintha megtorpant volna a kézi lőfegyverek számának emelkedése. A közül a 10 vár közül, melyeknek adatai értékelhetőek, csak egyetlen egyben (Sáros) folytatódik a növekedés.⁵⁶ Három helyen stagnál, 5 várban pedig csökken a lőfegyverek száma. További egy erődítményben (Sümege) előbb csökkenést, majd fokozatos növekedést figyelhetünk meg.

A raktárkészletek megcsappanása, véleményünk szerint, nem a növekedési tendencia kifulladását, csupán a fegyverzet bizonyos mozgását, átcsoportosítását tükrözi. Mivel a kézi lőfegyverek a magyarországi harcmezőkön épp a hosszú háború idején soha nem látott tömegben jelentek meg, valószínűnek tarthatjuk, hogy a várak fegyverkészleteit a mezei seregek támogatása apasztotta. Bizonyítja ezt az is, hogy a viaszos jobbra nem a várharokban használatos szakállasok, hanem a puskák számának csökkenése okozta.⁵⁷

Leonhardt Fronsperger, a XVI. század közepének talán legismertebb német hadtudományi szerzője az 1555-ben megjelent *Von Kriegsregiment und Ord-*

53 L. az V. táblázatot. (27. o.)

54 A növekedés kisebb volumenét feltehetőleg az magyarázza, hogy e fegyvertípusból igényelték a legtöbbet a Grazból ellátott horvát és vend várak. Így kiáramlásuk a raktárból a többi fegyverhez képest jóval intenzívebb lehetett. A leltárak adatait l. *Pickler-Meran: I/II—IV.*

55 Uo. I/II—IV.

56 Azon várakat számítjuk ide, amelyekről a 15 éves háborút megelőző időszakból is fennmaradt legalább egy összeírás. Ezek: Csábrág, Egerszeg, Kesző, Nyitra, Sáros, Sümege, Szádvár, Szitnya, Trencsén, Zágráb.

57 L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

nung ... című munkájában így vélekedik: „... a helyőrségben sok lövészre van szükség, mert ők a legszükségesebbek a mellvédeken (és védművekben), melyek, ha nincsenek lövészek (is) az őrségben, nem sokat remélhetnek...”⁵⁸ Különösen érvényes ez a magyarországi hadszíntér tüzéséggel csak gyengén oltalmazott nagyszámú apró palánkjára.

A kézi lőfegyvereknek a védelemben játszott szerepe plasztikusan domborodik ki, ha egy-egy váron belül összevetjük a rendelkezésre álló lövegek és a kézi tűzfegyverek számát. 101 inventárium esetében tudunk ilyen aránypárokat felállítani.⁵⁹

Az adatokat összesítve a következő eredményt kaptuk:

az egy lövegre jutó kézi lőfegyverek száma

1— 5 között van	4	leltárban
5—10 között	27	
10—15 között	21	
15—20 között	19	
20—25 között	14	
15—40 között	7	
40 fölött	9	leltárban.

Mint az a fenti arányokból és a táblázatokból egyértelműen kitűnik, váraink többségében a XVI. század második felében a falak oltalmazásának oroszlán-része a kézi lőfegyverekre, pontosabban a tekintélyes számú szakállas puskákra hárult.

Joggal merül fel azonban a kérdés: képesek voltak-e, képesek lehettek-e ezek a fegyverek egy ilyen komoly feladat ellátására?

A válasz, XVI. század második feléből származó fegyverek technikai színvonalát véve alapul, egyértelmű és határozott igen. Az ekkor készült szakállasok, ezek az átlagos kézi fegyvereknél jóval messzebb hordó nehéz puskák, mint már említettük, rendkívüli tüzerővel rendelkeztek. Tömeges és/vagy folyamatos tüzük nem csak a gyalogsági támadások kiméretlen visszaverését, hanem az ostrommunkálatok akadályozását, a tüzerek munkájának zavarását is lehetővé tette. Persze csak akkor, ha rendelkeztek a célzott lövések leadását lehetővé tevő tusás ágyazattal. Mivel a magyarországi várleltárak terminológiája meglehetősen ellentmondásos, nem tudjuk minden esetben 100⁰/₀-os biztonsággal meghatározni, hogy a felsorolt fegyvereknek pontosan mekkora hányada tartozott a korszerű tusás, és mekkora pl. a jóformán használhatatlan, nyélbeütős szakállasok csoportjába.

Ennek ellenére úgy véljük, hogy váraink szakállasainak legnagyobb része a XVI. század utolsó harmadára már a korszerű harc követelményeinek

⁵⁸ Fronsperger, Lionhardt: Fünff Bücher, Von Kriegsregiment und Ordnung... Franckfurt am Mayn, 1555. XCI. o.

⁵⁹ L. a IV. táblázatot. (24—25—26. o.)

IV. TÁBLÁZAT
AZ EGY LÖVEGRE JUTÓ KÉZI LŐFEGYVEREK SZÁMA
A MAGYARORSZÁGI VÁRAKBAN 1535—1606

Várak/évek	Lövegek száma	Szakállások	Puskák	KLF. össz.	Arány
Bajmócz 1578	3	110	—	110	1:36,6
Bazin 1575	4	57	8	65	1:16,2
Borostyánkő 1552	1	42	36	78	1:78
Borostyánkő 1570	1	45	20	65	1:65
Csábrág 1558	4	89	—	89	1:22,2
Csábrág 1577	20	124	—	124	1:6,2
Csábrág 1591	5	62	49	111	1:22,5
Csábrág 1602	3	40	10	50	1:16,6
Csábrág 1603	5	40	10	50	1:10
Csejte 1569	1	50	—	50	1:50
Diósgyőr 1563	5	217	40	257	1:51,4
Diósgyőr 1564	5	232	34	266	1:53,2
Eger 1553	22	323	522	844	1:38,3
Eger 1556	22	317	799	1116	1:50,7
Eger 1558	22	396	702	1098	1:49,9
Egervár 1558	4	21	8	29	1:7,25
Érsekújvár 1568	10	98	98	196	1:19,6
Érsekújvár 1570	11	97	97	194	1:17,6
Érsekújvár 1577	12	100	97	197	1:16,4
Hrussó 1550	3	42	—	42	1:14
Hrussó 1554	3	42	—	42	1:14
Huszt 1546	5	22	—	22	1:4,4
Huszt 1549	9	12	105	117	1:13
Kanizsa 1556	8	87	82	169	1:21,1
Kanizsa 1566	?	152	105	257	—
Kanizsa 1577	28	189	52	241	1:8,6
Kassa 1557	30	216	360	576	1:19,2
Kassa 1577	22	439	967	1406	1:63,9
Kesző 1578	5	26	—	26	1:5,2
Kesző 1587	5	28	—	28	1:5,6

Várak/évek	Lövegek száma	Szakállások	Puskák	KLF. össz.	Arány
Kesző 1598	5	19	10	29	1:5,8
Körmend 1603	9	37	18	55	1:6,1
Körmend 1605	9	37	18	55	1:6,1
Lednicze 1559	—	20	—	20	—
Lelesz 1566	—	26	4	30	—
Lelesz 1569	—	27	4	31	—
Léva 1557	—	73	25	98	—
Léva 1558	8	92	23	115	1:14,3
Léva 1577	15	95	22	117	1:7,8
Likva 1544	3	27	—	27	1:9
Likva 1554	9	72	32	104	1:11,5
Likva 1556	9	72	32	104	1:11,5
Munkács 1573	7	87	88	175	1:25
Munkács 1603	11	90	117	207	1:18,8
Murány 1550	11	59	6	65	1:5,9
Murány 1577	9	150	59	209	1:23,2
Murány 1584	12	143	109	252	1:21
Nyitra 1580	4	39	22	61	1:15,2
Nyitra 1582	5	40	22	62	1:12,4
Nyitra 1596	10	39	65	104	1:10,4
Palota 1559	—	99	47	146	—
Palota 1577	11	164	82	246	1:22,3
Pozsony 1594	11	82	266	348	1:31,6
Pozsony 1600	9	78	180	258	1:28,6
Rakonok 1557	—	30	—	30	—
Sáros 1557	12	111	35	146	1:12,1
Sáros 1568	—	111	146	257	—
Sáros 1577	14	112	101	213	1:15,2
Sáros 1606	12	193	47	240	1:20
Sümeg 1568	7	91	24	115	1:16,4
Sümeg 1572	7	94	22	116	1:16,5
Sümeg 1588	5	32	12	44	1:8,8
Sümeg 1597	4	32	—	32	1:8

Várak/évek	Lövegek száma	Szakállások	Puskák	KLF. össz.	Arány
Sümeg 1601	6	47	—	47	1:7,8
Sümeg 1604	3	49	17	66	1:22
Szádvár 1577	9	117	52	169	1:18,7
Szádvár 1605	8	106	35	141	1:17,6
Sziget 1547	17	114	12	126	1:7,4
Sziget 1553	14	151	56	207	1:14,7
Szitnya 1577	4	33	32	65	1:16,2
Szitnya 1588	5	36	14	50	1:10
Szitnya 1603	—	33	—	33	—
Szomszédvár 1569	3	19	—	19	1:6,3
Szomszédvár 1571	2	21	—	21	1:10,5
Tihany 1560	4	55	15	70	1:17,5
Tihany 1577	4	47	20	67	1:16,7
Trencsény 1535	10	10	—	10	1:1
Trencsény 1549	13	149	—	149	1:11,4
Trencsény 1557	30	250	201	451	1:15
Trencsény 1583	15	118	380	458	1:33,2
Trencsény 1594	11	118	380	498	1:45,2
Végles 1562	10	58	—	58	1:5,8
Végles 1577	11	59	—	59	1:5,3
Verőce 1547	10	52	—	52	1:5,2
Verőce 1548	10	57	—	57	1:5,7
Zágráb 1577	20	124	37	161	1:8,05
Zágráb 1596	10	139	3	142	1:14,2
Zalavár 1553	3	16	1	17	1:5,6
Zalavár 1569	2	43	—	43	1:21,5

V. TÁBLÁZAT
A KÉZI LŐFEGYVEREK SZÁMÁNAK ÁTLAGOS NÖVEKEDÉSI ÜTEME
NÉHÁNY JELENTŐSEBB MAGYAR VÁRBAN

Várak/évek/	Eltelt idő	Szakállasok számának növekedése db	Szakállasok számának növekedése %	Puskák számának növekedése db	Puskák számának növekedése %	Szakállasok növekedésének évi átlaga %	Puskák növekedésének évi átlaga %
Csábrág 1558—1577	19	35	39,3	—	—	2,06	—
Eger 1553—1558	5	73	18,4	180	34,4	3,68	6,8
Egerszeg 1572—1587	15	13	162	—	—	10,8	—
Kassa 1557—1577	2	271	173	—	—	86,6	—
Gyula 1559—1561	20	223	103,2	607	168,6	5,1	8,4
Kanizsa 1556—1566	10	65	74,4	23	28	7,4	2,8
Likva 1544—1556	12	45	166,6	32	—	13,8	—
Munkács 1573—1603	30	3	3,4	29	32,9	0,1	1,09
Murány 1550—1577	27	91	154,2	53	883,3	5,7	32,7
Nyitra 1580—1587	7	19	46,1	43	195,4	6,5	27,9
Palota 1559—1577	18	65	65,6	35	74,4	3,6	4,1
Sziget 1547—1553	6	37	32,4	44	366	5,4	61
Trencsén 1549—1557	8	101	67,7	201	—	8,4	—

VI. TÁBLÁZAT
NÉHÁNY KISEBB ÉS KÖZEPES VÁRUNK FEGYVERZETE
A 15 ÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Várak/évek	Lövegek száma	Kézi lőfegyverek száma	
		szakállasok	puskák
Adorján 1602	4 tarack	32	—
Bajon 1594	1 tarack	35	8
Belényes 1600	3 tarack	21	—
Borosjenő 1605	18 különféle kisméretű löveg	76	83
Csábrág 1603	5 falkonéta	40	10
Egerszeg 1597	3 tarack	15	—
Kapu 1593	2 tarack	38	17
Kékkő 1596	3 falkonéta	24	—
Keresztúr 1597	—	14	17
Kesző 1598	4 falkonéta	19	10
	2 seregbontó		
	3 ágyú formájú szakállas		
Kőrösszeg 1602	2 siska	26	—
	1 seregbontó		
Munkács 1603	10 különféle kiskaliberű löveg 2 seregbontó	90	117
Pozsony 1594	1 nehéz 10 könnyű löveg	82	266
Pozsony 1600	1 nehéz 7 könnyű löveg	78	180
	1 mozsár		
Ság 1604	—	3	6
Somlyó 1594	1 nehéz 6 könnyű löveg	96	117
	1 seregbontó		
Sümeg 1597	3 tarack	32	—
Sümeg 1601	6 tarack	47	—
Sümeg 1604	3 falkonéta	49	17

Várak/évek		Lövegek száma	Kézi lőfegyverek száma	
			szakállasok	puskák
Szarvaskő	1596	1 falkonéta	61	—
Szádvár	1605	3 kiskaliberű ágyú	132	9
		5 tarack		
Trencsén	1594	10 falkonéta	118	380
		1 mozsár		
Újvár	1596	4 falkonéta	5	—
Zágráb	1596	8 különféle könnyű löveg	139	3

megfelelő tusás ágyazatú fegyverek közül került ki.⁶⁰ E minőségi feltétel megléte esetén pedig, a várleltárakban felsorolt fegyverzet mennyiségét az őrség szintén nem kis számú kézi fegyvereinek tűzerejével kiegészítve, feladatuk ellátásához — néhány kivételtől eltekintve — általában elégségesnek tarthatjuk.

*A lőfegyverek szerepe a magyar katonaság fegyverzetében
1528—1593 között*

A külföldi gyalogság esetében — mint láttuk — a hadvezetésnek sikerült megvalósítania az „egy szálfegyverre két lőfegyver” koncepciót. A hadsereg egészének fegyverzetében azonban a tűzfegyverek nem kétszeresen, hanem legalább három-négyyszeresen múlták felül a hidegfegyvereket. Lőfegyverek ugyanis nem csak a külföldi egységek, hanem a keresztény sereg nem kis hányadát kitevő magyar katonaság soraiban is igen-igen nagy számmal voltak. Váraink felszerelése és a külföldi bajtársak fegyverzete valószínűvé teszi, hogy a magyar katonáknak bőségesen volt alkalmuk és lehetőségük a lőfegyverekkel való megismerkedésre, megbarátkozásra. A kutatás azonban mindezt nem tisztázta kellő alaposítással, kihasználta, kihasználhatták-e ezt a lehetőséget a végváriak. Sikerült-e a magyar katonáknak a lőfegyverek tömeges alkalmazásával és az ehhez kapcsolódó sajátos taktika átvételével az európai hadügyi fejlődés fő irányához felzárkózniuk? S ha igen, hogyan, milyen és mekkora hatást gyakoroltak a lőfegyverek a magyar, pontosabban magyarországi végvári katonaság harcmódjára, harcmódorára. Mi e bonyolult, a XVI. századi magyar hadművészet számos fontos problémáját magába foglaló kérdéskörnek csupán egyetlen részterületét vizsgáltuk. Nevezetesen azt, hogy a

⁶⁰ Ezt több tényező is bizonyítani látszik. Így például az, hogy a végvárrendszer kiépítése és felszerelése jórészt már arra az időszakra esik, amelyben már csak tusás ágyazatú fegyvereket készítettek. A fontosabb véghelyeket vagy teljesen a király tartotta fenn, vagy segítséget nyújtott ellátásukhoz, felszerelésükhöz. Ez, iparunk korlátozott kapacitása és az igények emelkedése miatt, egyet jelentett a német területeken, illetve a Cseh Királyságban vásárolt jó minőségű fegyverek tömeges beáramlásával. Az 50–60-as évek heves várharcaiban a még bevethető állapotban megmaradt régi fegyverek, a fokozott használat következtében, tovább fogytak, pusztultak.

Ezek számát nem csak a harcok, hanem a XVI–XVII., de még a XVIII. század első felében is ható ún. korszerűsítési tendencia szintén folyamatosan apasztotta. A régi, de ép és erős puskaöveket ugyanis rendkívül egyszerű volt új, korszerű ágyazattal és lakatszerkezettel ellátni.

magyar, illetve magyarországi katonaság körében valóban széles körben elterjedtek voltak-e a lőfegyverek?

A múlt század végi, e század eleji, illetve a két világháború közötti történet-és hadtörténetírás eredményeire támaszkodó történeti és talán történetész (köz-) tudatunkban a XVI. század magyar végvári katonái mindmáig olyan lovagias jellemként tűnnek fel, akik „... *harc és viadal idején lővő fegyvereket nem igen használtak. Az igazi végbeli vitéz a maga erejében és ügyességében bízott s nem tartá magához méltónak, hogy ellenfelére puskát emeljen. Még ha nagyobb csaták (csapatok) indultak is ki a végekből, puskát legfeljebb a német katonák vittek magukkal.*”⁶¹

Mily plasztikus képe ez az emelkedett szellemű magyar lovagi virtusnak! A magyar katona szinte ragyog a puskát szorongató, biztos távolból hadakozó huncut német mellett! De vajon csakugyan „méla undorral” fordultak el a magyar vitézek a lőfegyverektől? Aligha hihető, hiszen hosszan sorolhatnánk azokat az adatokat, melyek tanúsága szerint a lőfegyverek már a XVI. század második harmadától fontos, nemegyszer döntő szerepet kaptak a magyarországi fegyveres küzdelmekben.

Már a Mohács utáni pártharcokban jelentős számban találkozunk puskás gyalogosokkal. 1528-ban Patak mellett a Ferdinánd-párti csapatok, amelyek „... *500 városi puskás gyalogosból és 1500 huszárból...*” állottak, súlyos vereséget szenvedtek Szapolyai túlerőben levő katonáitól.⁶² Úgy tűnik, hogy a pénzben nem dúskáló ellenfelek az összecsapásokban előszeretettel alkalmazták az olcsóbbnak számító lövészeket. Hain Gáspár lőcsi krónikájából tudjuk, hogy 1537-ben Ferdinánd Felső-Magyarországon működő serege „... *2000 német puskásból és 100 vasas lovasból, valamint 500 cseh és morva gyalogosból állott...*”⁶³ De lövészekből a magyarországi zsoldospiac kínálata is kielégítő lehetett, hiszen 1532-ben csak Brassó városában 300 puskás darabontot tudtak felfogadni.⁶⁴

Aligha tévedhetünk nagyot, ha úgy véljük, hogy az ország három részre szakadása után, a nagy török hadjáratok véres, elkeseredett várharcai bizonyították be kétséget kizáróan, hogy a kézi lőfegyverek a várvédelem nélkülözhetetlen fontosságú eszközeivé váltak.

Mint az alábbiakból kitűnhet, a kortársak is így vélekedtek, hiszen 1542-ben Szeged, 1552-ben pedig Lippa védelmére kértek puskás gyalogokat.⁶⁵ Lonsonzi István Temesvár végőráiban követelt elkeseredetten 1000 magyar pixidariust Castaldótól.⁶⁶ Bakabánya városa 1564 tavaszán 30 jó puskást kért a selmeciektől, hogy a város alatt portyázó törököt elriaszthassák.⁶⁷ Szigetvár 1566-os ostroma előtt Zrínyi Miklós az alábbi kéréssel fordult Kanizsai Orsolvához: hogy „... *e hely és egyéb tartományok az elkövetkező veszedelmet elkerülhessék, ... saját tetszése szerinti számú gyalogpuskást ... ide hozzánk*

61 Takáts Sándor: Magyar tüzes és lövészerszámok. Századok, 1908. 51. o.;

A végváriak hagyományos harcmódozának egyik legjobb, újabb levéltári kutatásokra épülő bemutatását l. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon című munkájának 89–106. oldalain.

62 Hain Gáspár Lőcsei Krónikája. Lőcse, 1910–13. 38. o.

63 Demkó Károly: Magyarország hadiereje a 16. században. HK 1916. 313. o.

64 Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. (A továbbiakban: Takáts, 1908) 18. o.

65 Uo. 15–16. o.

66 Barabás Samu: Regesták Erdély történetéhez 1551–53. Történelmi Társ., 1892. 270. o.

67 Matunák Mihály: Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt, 1552–1593. Korpona, 1901. 23. o.

Szigetre mielőbb útnak indítani...” szíveskedjék.⁶⁸ Thúry György, a palotai kapitány is lövészeket kért vára védelmére.⁶⁹ A kanizsai várat 1574-ben és 1577-ben is 100—100 német lövésszel erősítették meg.⁷⁰

Aligha hihetjük, hogy a lovagias magyar katona csak vezetői, parancsnokai akaratának engedelmességgel hagyta magára tukmálni a löfegyvereket. Ellenkezőleg szól ennek, hogy spanyol, olasz, német bajtársai harcát látva minden magyar vitéz a maga szemével győződhetett meg a tűzfegyverek eredményességéről.

1543-ban Esztergom ostrománál a török csapatok ismételt rohamai során „... a spanyolok és bajtársaik ügyesen kezelt löfegyvereikkel sokakat leterítették, a roham mintegy nyolcz óra hosszat tartott...”.⁷¹ Szatmár 1562-es ostromakor a törökök váratlanul megrohmoztak egy bástyát, de „... Forgács egy csapat német gyalogot állomásáról ide rendelt, e csapat gyakorlott lövészekből állván, a mieinknek nagy segítségére volt: az ellenség a golyóktól nagy számmal elhullván... visszafutni kényszerítettetett.”⁷²

A löfegyverek a nálunk hagyományosnak számító lovas küzdelmek eldöntésébe is egyre inkább beleszóltak. 1557-ben a Zágráb és Ivanovo között lezajlott összecsapásban „... miután a lándzsatorés után a dolog kardra került, a lovas vadászok pedig... löfegyvereikkel oldalba fogták..., a török hátat fordított...”.⁷³ Az előbbi eset csaknem pontosan megisméltődött az 1582-ben Nádudvar mellett lefolyt kisebb ütközetben. A magyar csapatok egy része megfutamodott, ám az egrieket vezető Rácz István és Borbély András „... Raibitz Alberttel, a sléziai vértések parancsnokával helytálltak, s alig 800 emberrel, a túlnyomó, mintegy 2000-nyi ellenséggel sokáig küzdöttek... miután lándzsát törének, s a dolog kardra került, a török a vértések karabin tüzét ki nem tartotta, s rendetlen futásnak eredt.”⁷⁴

Végbeli vitézeink, bár okos ember módjára főleg a más kárán tanultak, jónehány golyózáport megélve saját bőrükön is megtapasztalták, milyen veszélyesek a löfegyverek.

1543-ban a janicsárok puskatüze szorította le a védőket Székesfehérvár és Esztergom falairól.⁷⁵ 1549-ben a királyi hadak Balassa Menyhárt várát, Lévát vették ostrom alá. „A spanyolok mit sem mulasztának el, hogy... löfegyverekkel az őrséget a falon megjelenésben gátolják, úgy hogy azok ott magokat mutatni nem merészelték.”⁷⁶ Ugyancsak gyilkos gyalogsági tűz szorongatta 1556-ban Szigetvár védőit. Így számol be erről ez év július 10-én kelt levelében Bodor Kristóf, a vár tüzére: „... immár mind a bástyák és falak, mind a lövő helyek lerontattak, úgyhogy immár... a vártán meg nem maradhatunk a lövések miatt...”.⁷⁷ De nem volt ez másként a vár 1566-os ostroma alatt sem. Mint az Csányi Ákos Nádasdinéhez írott leveléből kiderül, a védők szorult helyzetben voltak, mert úgy „... lünek rájuk s hogy onnan belül nappal nem lü-

68 Régi magyar levelestár XVI—XVII. század. (Szerk.: Hargittay Emil) Budapest, 1981. 147. o. Zrínyi Miklós Nádasdy Tamásné, Kanizsai Orsolyának. 1566. április 19., Csáktornya.

69 Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1606. (Fordította: Vidovich György) Debrecen, 1867. (A továbbiakban: Istvánffy) 522. o.

70 Takáts Sándor: Thengöldi Bornemissza János. HK 1914. 239. o. és 532. o.

71 Istvánffy: 303. o.

72 Uo. 468. o.

73 Uo. 432. o.

74 Uo. 619. o.

75 Uo. 301. o. és 306. o.

76 Uo. 326. o.

77 Szigetvári levelek a török hódoltság korából. Szigetvár, 1982.

ketnek, éjjel a mit lühetnek, mert nappal sok számtalan lövés esik, ahonnéjt onnéjt belül csak egyet lünek.”⁷⁸

Olyan helyzetben, amikor a végeknek állandóan jelentős túlerővel kellett szembenézniük, a védelemben és támadásban egyaránt komoly előnyöket biztosító lőfegyverek elvetése nem a magyar katona lovagiasságát, hanem ostobaságát bizonyította volna. Ám forrásainkat alaposan szemügyre véve kiderül, hogy épp a végvári harcok sajátos jellege volt az, ami a külföldi katonaság példája mellett valósággal *kényszerítette* a magyar gyalogságot a lőfegyverek alkalmazására. Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar gyalogosok már a század közepétől kezdve nagy hozzáértéssel forgatták tűzfegyvereiket.

Talán nincs is olyan magyar ember, aki ne tudna valamit nemzeti múltunk egyik legfényesebb haditettéről, az egeri vár hősiességéről. Ám az már csak néhány szakértő előtt ismeretes, hogy e nagyszerű fegyvertény jórészt a magyar puskások érdemeit öregbíti. Szántó Imre szerint ugyanis a vár őrségének 65⁰/₀-át az 1366 főnyi puskás gyalogos tette ki.⁷⁹ Emellett a vár raktáráiban levő 345 szakállas és 287 puska, meg a segélycsapatok által hozott ismeretlen számú lőfegyver lehetővé tette, hogy az egeri védők mindegyike tűzfegyverrel állhasson őrhelyére.⁸⁰ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy gondoljuk, hogy katonai szempontból a lőfegyverek tömeges bevetése volt a védelem sikerének egyik legfontosabb tényezője. Eleddig úgy véltük, hogy a várfalak ellen induló egységekre a védők leadtak egy-két sortüzet majd kezdetét vette a gyilkos közelharc. Ehelyett azt kell látnunk, hogy a rohamok előtt, alatt és feltehetően az egyes támadások között is heves tűzharc folyt. Forgách Ferenc így írta le a történetében az egeri ostrom egyik epizódját: *Miután a mieink lövedékeikkel sok ellenséget megöltek és megsebesítettek, és több órán át folyt mindkét oldalról a küzdelem, majd végül ádáz közelharcra került sor...*⁸¹ De Istvánffy is hosszas tűzharcra utal az egeri Ókapu ellen október 12-én intézett roham leírásakor. „... midőn a janicsárok és egyéb gyalogok lőfegyver- és nyilakkal a mieinket visszaüzni igyekeztek, Mecseki a felhágni akaróknak erélyesen ellenállott... végre... a fáradtak helyébe újakat vezetett, kik kézigránát, s ügyesen kezelt lőfegyvereikkel az ellenséget nagy veszteséggel visszaüzték...”⁸²

A fizetési listák tanúsága szerint a várőrségek állandó gyalogosai is puskások voltak. Az 1553 szeptembere és 1555 szeptembere közötti két év során mindvégig 250 puskás képezte a gyulai őrség gyalogságát.⁸³

Igen érdekes adatokat találhatunk a magyar gyalogosok fegyverzetéről Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveiben is.

1570-ben a király számára több mint ezer, pontosan 1008 darab kézi lőfegyvert vásároltak. Ebből 2404-et a magyar gyalogosok között ingyen osztottak ki.⁸⁴ 1580. május 18-án Lippay Ferenc újabb 210 puskát vett át a magyar csa-

78 Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903. 241. o.

79 Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Budapest, 1985. 191. o.

80 L. a IV. táblázatot. (24–25–26. o.)

81 Forgách Ferenc: Magyar Históriaja 1540–1572. Monumenta Hungariae Historica, 1866. 71. o.

82 Istvánffy: 391–92. o.

83 Veress Endre: Gyula város oklevéltára. 1313–1800. Budapest, 1938. 231., 252–53. o.

84 Veress Endre: Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai 1576–1586. Budapest, 1918. (A továbbiakban: Veress, 1918.) 79. o.

patok számára.⁸⁵ 1580 nyarán a magyar gyalogság összlétszáma 3139 főt tett ki.⁸⁶ Mivel csak júniusban újabb 1392 puskát osztottak ki a magyaroknak, talán joggal feltételezhetjük, hogy Báthory magyar gyalogsága teljes egészében puskásokból állt.⁸⁷

De ott forgolódnak a magyar puskások 1588-ban a Szikszót dúló, több ezernyi török haddal folytatott harcban is.

*„Az némötök igön embörködének,
Törökökben sokat lüvöldözének;*

*Magyar hajdúk egyet kettőt ugranak,
Hozzá! hozzá erősen kiáltanak,*

Az puskákkal törököket hullatják.”⁸⁸

1588-ban kedvezett a szerencse, nem így az 1592-es, szintén Szikszó mellett lezajlott összecsapásban. A lovasság által magára hagyott magyar gyalogság heroikus küzdelmét Prépostváry Bálint egri főkapitány levele alapján idézzük fel. „A gyalogok szegények mind oda vesztenek! Egy halomra állottanak volt, arról sokáig vívtak. Azt megvették tőlük. Még más halomra mentek s azt halálig meg nem adták. Igen sok törököt lőttek el, míg porukban, golyobicsukban tartott. Végre szablyára költtek. Kérték őket a törökök, hogy megadják magokat; de nem adták meg magokat. Erre seregbontókat, taracokokat vittek rájok. Az egész török had, mind lovas mind gyalog nagy ostrommal vette meg tőlük az halmot. Így vágták le szegényeket.”⁸⁹

A nagyobb összecsapások mellett a portyák, lesvetések sem eshettek meg immár lövöldözés nélkül. Már 1549-ben így panaszkodott a pécsi Dervis bég: „... az Zygethyek lesben wolthak wala, ... mynden nepek pwsskasok...”⁹⁰ Trombitás Balázs fonyódi kapitány leveléből pedig kitűnt, hogy a vitézi élet romantikáját kevésbé átérző végbeliek bizony nem restelltek messziről, lesből tüzet nyitni. Mint megtudjuk „... ket helen lessek volth, azt mondgyak a zegeny nep hogy löwes myath thyzonhet torok sebessedeth meg, meghys haltak be nek, s thyz loo sebesedeth megh...”⁹¹

A lőfegyverek széles körű magyarországi elterjedtségének a csaták, ostromok, rajtaütések leírásain kívül más bizonyítékait is megemlíthetjük.

1579. április 6-i levelében „... Besztercebánya városa gyanúsítja az ocsovai és szalatnai parasztokat, hogy titokban meghódoltak a törököknek, mivel azelőtt folyton szökdöstek hazulról, most meg elég nyugodtan otthon vannak. S akik azelőtt kardot vagy puskát hordtak, ma csupán botot hordanak.”⁹² Ezek szerint tehát — legalábbis a határvidékeken — nem volt szokatlan dolog, hogy a föld népe lőfegyvert viselt. A városokban és mezővárosokban pedig egészen közönséges volt a puska. Szikszó mezőváros fiatalosága 1588-ban még a török portyázókkal is felvette a harcot, a „... fallal ellátott templom-

⁸⁵ Veress, 1918: 125. o.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo. 122. o.

⁸⁸ *Thaly Kálmán*: Ismeretlen históriás énekek. Rákóczi Zsigmond győzödelme Szikszónál. *Századok*, 1871., 116. o.

⁸⁹ *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Budapest, 1930. (A továbbiakban: *Csorba*) 93. o.

⁹⁰ *Szalay Agoston*: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Pest, 1861. (A továbbiakban: *Szalay*) 11. o.

⁹¹ *Szalay*: 169. o.

⁹² *Matunák Mihály*: Véghles vára. Lenyomat a „Garamvidéke”-ből. Breznóbánya, 1904. 67. o.

ba zárkózott, s megrakván azt falipuskákkal, férfiasan védé.”⁹³ A török beütéstől szintén fenyegetett Forró előjárósága pedig fegyvert nem, csak puska-port és ölmet kért Kassa városától.⁹⁴

Mint az talán már az eddig felsoroltak alapján is világossá válhatott, a magyar történelem egyik legromantikussabbnak tartott korszakát már nem A koppányi aga testamentumából ismert, kedélyes és lovagias bajvívások jellemezték. A szemben álló felek minden eszközet, a lőfegyvereket is felhasználták az ellenség pusztítására.

Kőszeg 1532-es ostromakor, „... a rohanókat ágyúk s puskalövésekkel fogadták, s bennök nagy kárt tettek; úgy hogy a sáncz halottakkal telt meg.”⁹⁵ Pangratz Swankler, Kőszeg város jegyzője az ostromról készített leírásban név szerint felsorolta azt a 24 városi tisztségviselőt, akik a vár védelmét irányították. Közülük nyolcat lőttek agyon, nyolcan megsebesültek, de ezek közül csak kettőről tudjuk biztosan, hogy lőtt sebe volt. Összegezve, a tisztikar vesztesége halottakban és sebesültekben 66,6⁰/₀ volt, ebből a lőfegyverek rovására írható 62,5⁰/₀. (A várost védő polgárok közül 400-at lőttek agyon.)⁹⁶

Hasonlóan magas arányszámokat kapunk, ha Tinódinak a Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése című munkájából a Lévát védő magyar főemberek veszteségeit elemezzük. A felsorolt 31 tiszt közül 19 elesett és 17-et lőfegyver terített le. Egyet levágtak, egyről nem tudni, mi módon vesztette életét. A tiszti állomány teljes vesztesége tehát 61,3⁰/₀, ennek 89,5⁰/₀-át a kézi lőfegyverek okozták.⁹⁷

Hogy a hadakozásban valami véglegesen megváltozott, hogy a testi erő, az ügyesség, már nem olyan fontos, hogy a lovagi szellem maradványai eltűnőben vannak, azt a kortársak is megérezték, s megértették. Ennek bizonyosságául hadd álljanak itt a költő és katona Tinódi Sebestyén lévai ostromot idéző sorai:

„Nám az tisztős vitézők hullanak vala
Szabljájokkal semmit sem ártnak vala,
Mert mind fekete merő fegyverős vala,
Puskájok kettő is, az mia vesznek vala.”⁹⁸

A lőfegyverek aránya és jelentősége
a magyar katonaság fegyverzetében a „hosszú háború” idején

A hadviselésnek a XVI. század második felétől felgyorsuló átalakulása — melyet a kézi lőfegyverek számának és jelentőségének emelkedése jellemez a legjobban — Magyarországon a 15 éves háború éveiben érte el csúcspontját.

A háború kisebb-nagyobb összecsapásairól szóló jelentésekben, feljegyzésekben ugyanis se szeri, se száma azoknak a részleteknek, melyek bizonyít-

93 Istvánffy: 649. o.

94 Csorba: 90. o.

95 Istvánffy: 21. o.

96 Kőszeg várának emlékezete. (Szerk.: Bariska István) Budapest, 1982. 43—44. o.

97 Tinódi Sebestyén: Krónika. Budapest, 1984. (A továbbiakban: Tinódi, Krónika) Szitnya, Léva, Csábrág... 359—360. o.

98 Tinódi: Krónika. Szitnya, Léva, Csábrág... 360. o. A vár elleni végső rohamban részt vettek a fekete lovasok is. Rájuk utal a költemény „fekete merő fegyverős” kifejezése.

ják, hogy a magyar gyalogosok körében rendkívül elterjedt s kedvelt volt a lőfegyver.

1596 februárjában például a hajdúk éjszakai rajtaütéssel megpróbálták elfoglalni a török kézen lévő Vácot. Az éjszakai harcban „... egy hajót, mellyel sok török a Dunán akart menekülni, részben a túlterhelés részben a hajdúk heves tüzelése elsüllyesztett...”⁹⁹ 1597-ben Doboczky György Pálffy Miklósnak írt jelentésében említette, hogy „... az Kihai megholt az Sebben meillet az Hajdúk leottke volt megh az Zigetben, ...”¹⁰⁰

Ortelius Magyar Krónikájának lapjain számolt be 25 végvári gyalogos érdekes kalandjáról. A vitézek, Szigetvár felé indulva, nagyobb lovas csapatra lettek figyelmesek. Mivel a közeledők a német lovasok szokásos öltözetét viselték, a legények úgy vélték, a kanizsai helyőrség katonáit látják. Csak amikor a két csapat egymás közelébe ért, derült ki, hogy a lovasok áruhás törökök. A helyzetet felismerve a végváriak egy Dráva-parti sűrű erdőbe vették be magukat és „... puskáikkal bátran ellenálltak az ellenségnek...”. A török lovasok látván, hogy a fák sűrűsége miatt nem férhetnek hozzá a makacsul tüzelő ellenfélhez, elküldtek gyalogságért. Ám mire az erősítés megérkezett, a furfangos végváriak néhány kivágott fából tutajt készítettek és a Dráván át elmenekültek. A csetepatéban állítólag 17 török meghalt, 20 súlyosan megsebesült. A lőfegyvereiket ügyesen használó gyalogosaink közül mindössze 4 maradt holtan a csatatéren.¹⁰¹

Talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a hajdú katonaság 1599-es tolnai akcióját az egész magyarországi török hadsereg megérezte. A Dunán erős biztosítással Buda felé tartó török hajók gyomrában a nagy mennyiségű élelmiszer, lőszer, hadianyag mellett ott lapult az egész hadsereg zsoldja. A hajdúk lesbe álltak, „... a török... hevesen küzdött; de a hajdúság sűrű golyózáport szórt ellenségére, a partról pedig két nem rég elvett ágyú vesztegette a hajókat...”¹⁰² Az összecsapásban az 1258 hajdú közül mindössze hatan estek el és kilencen sebesültek meg súlyosan.¹⁰³ Ebből a meglepően alacsony veszteségből arra következtethetünk, hogy katonáink a győzelmet feltehetően közelharc nélkül, fegyvereik tüzerére támaszkodva vívták ki. Valószínűleg ennek köszönhetőek azt is, hogy sikerrel küzdöttek meg az ellenük küldött büntető expedícióval. „... az hajdúk... egy éjjel valami szoros úton, berkekben erdőben utokat megállván, és nagy hosszan kétfelől puskásokkal az erdőt meg- s beállták. Másnap, mikor a török odaérkezett volna, mindenfelől keményen kezdték az elnyúlt törököt löni, vágni... 500 töröknél többet öltek meg...”¹⁰⁴

Egy egész kötetet is összeállíthatnánk az ilyen és ehhez hasonló epizódokból. Elgondolkodtató azonban, hogy a forrásanyagban többnyire csak olyan leírásokat találunk, melyek a magyar, illetve magyarországi gyalogságot egyértel-

⁹⁹ „... ein Schiff darein viel Türcken die flucht der Thonaw zu genommen und sich damit salvirn wöllen durch schwere der menge auch durch strackes schiessen der Hayducken zu grund gegangen...” *Ortelius*: 305. o.

¹⁰⁰ *Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori gyűjtemény, 1597/14.* (A továbbiakban: HL Tkgy.)

¹⁰¹ *Ortelius*: 433. o.

¹⁰² *Istvánffy*: 819. o.

¹⁰³ *Marczali Henrik*: Regesták külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 85. o.

¹⁰⁴ *Illésházy István* nádor feljegyzései. 1592–1603. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores VII. Pest, 1863. (A továbbiakban: *Illésházy*) 67. o.;

A hajdúk hódoltságbeli katonai szerepéről, tevékenységük értékéről l. *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban, 154–156. o., illetve ugyanó a Bocskai kíséretében a Rákosszón című kötet bevezető tanulmányának 16–18. oldalán.

műen lőfegyverrel harcolónak mondják. Elképzelhető lenne netán, hogy erre az időszakra a magyarországi gyalogság már teljes egészében átállt a lőfegyverek alkalmazására?

Szepsi Laczkó Máténak a hatvan-turai csatáról szóló leírásából megtudhatjuk, hogy „*A török taraczkinak kilövése alatt az egész magyar gyalogság mind a földre leborult és semmi kár nem lőtt az taraczkok mián bennök; azután mind talpra állván úgy kezdötte nek harcolni és löni...*”¹⁰⁵ E szokatlan hadmozdulat közvetve a magyarok lőfegyverrel való felszereltségét bizonyítja. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a harcrendben álló lándzsások hasra vessék magukat. Ezt csak a lőfegyver tette lehetővé.

Thurzó György írja Esztergom alól, hogy „*A török gyakorta üt ki az sánczra, az német uraim, még oda sem érkeztek török uraim mingyárást elfutnak; hanem immár magyar gyalogot kellett vinni az sánczban...*”¹⁰⁶ Márpedig ostromárokba az adott időszakban kizárólag csak puskás gyalogost állítottak.

Pecsevi a mezőkeresztesi csatára felsorakozó keresztény sereg harcrendjének leírásakor a hajdú és a puskás kifejezéseket szinonim fogalmakként használta. Így ír: „*Néhány magyar puskás csapat, vagyis hajdú is volt.*”¹⁰⁷

Közvetve szintén a magyarok lövész voltát bizonyítja egy másik rendkívül érdekes jelenség is. Johann Friedrich von Mörspurg 1598. április 13-án megbízást kapott egy 400 főből álló német gyalogezred felállítására. Mint a szövegből kiderül, „*Az ezrednek tíz, egyenként 3 vagy 400 embert számláló zászlóaljából kell állnia ... (a margón betoldás) akik között azonban magyaroknak nem szabad lenniük...*”¹⁰⁸ Egy másik német gyalogezred Bestallungjában pedig ezt olvashatjuk: „*Zászlóaljainkba pedig a magyar nemzetből nem akarunk katonákat se toborozni, se felvenni, sem szolgálatban tartani...*”¹⁰⁹ Mindez teljesen összhangban áll az 1598. évi 18. törvénycikk 1. paragrafusával, mely kimondta, hogy „*Ő felsége a német kapitány uraknak most azonnal szigorúan meghagyja, hogy magyarokat zsoldba ne fogadjanak és német katonai sorukba be ne vegyenek, a fölfogadottakat és bevettek legott elbocsássák.*”¹¹⁰ Nos, ha már törvényi szabályozásra volt szükség, valóban jelentős számban lehetnek magyarországiak a külföldi ezredekben. Itt azonban feltehetően csak lővészként szolgálhattak, hiszen a pikás felszerelés meglehetősen drága volt, s egyébként is, ez a harcmodor teljesen idegen volt a magyarországi katonák lelkületétől.

A fentiek mellett mindenképpen meg kell említenünk azon közvetlen bizonyítékok sorát is, melyek alig hagynak kétséget afelől, hogy ebben az időszakban a hivatásszerűen katonáskodó magyar gyalogosok tömegeinek fő harceszköze már a lőfegyver volt.

Az országgyűlési végzések alapján a megyék által kiállított gyalogosok — mint az Majtényi László és Pogrányi Benedek jelentéséből kiderül — általában valóban puskások voltak. Mint írják, „... *Elerkestek az Warmegyekys, Reway wram*

¹⁰⁵ Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. III. Kolozsvár, 1855. 26. o.

¹⁰⁶ Gróf Thurzó György levelei nejéhez I—II. Budapest, 1876. I/77. o.

¹⁰⁷ Karácson Imre: Török történetirők. 1566—1659. In: Török-magyarkori történelmi emlékek V. Budapest, 1916. (A továbbiakban: Karácson) 136. o.

¹⁰⁸ „Das Regiment solle in Zehen gleiche Fandl und Jedes auf 400 od 300 Man (a margón javítás: darund aber kheinen d ungarisch nation sein soll) ...” Bst. 1598/574.

¹⁰⁹ „Und unseren fandl wölln wir kheine khnecht so ungarischer nation sein wed werbn aufhalten nach undhalten ...” Bst. 1598/575.

¹¹⁰ Magyar Törvénytár 1526—1608. (Szerk.: Márkus Dezső) Budapest, 1899. (A továbbiakban: Törvénytar 1525—1608) 841. o.

Thwroth warmegyewel egen Jo mogyawal es Jo Zerrel, minden portatul egj egy puskassal . . ."¹¹¹

Bars 1602. évi statutuma szerint a porták után kiállított gyalogosok fegyverzetének kardból, puskából, az ehhez szükséges 50 golyósból és fél libra lőporból kellett állnia.¹¹²

Wilhelm Dillich Magyar Krónikája szerint „A hajdúk . . . rövid, egy karabélynál nem sokkal hosszabb puskát használnak, bal oldalukon szablyát, jobb oldalukon, az övükre erősített gyűrűben pedig egy baltát vagy csákányt hordanak . . . Ha valaki közülük nem elég tehetős, mindaddig lándzsát használ, míg nem tud puskát venni.”¹¹³

Az ostromlott Kanizsa megsegítésére induló keresztény sereget ábrázoló hiteles rajzok szerint a szlavóniai, horvát és magyar gyalogosok mindegyike puskás volt.¹¹⁴

Adolf Althan ezredest 1604. július 14-én 6000 magyar hajdú toborzásával bízták meg. Az előírás szerint a felfogadottak mindegyike „. . . miként az a magyar nemzetnél szokásos és használatos . . . jó vágó fegyverrel és puskával legyen ellátva és felszerelve . . .”¹¹⁵

A lőfegyverek a magyar hadszervezetben olyan elemi erejű változásokat indítottak el, amelyek a legkonvencionálisabb fegyverzetű és harcmodorú magyar csapatnemet, a huszárságot is kikezdték.

1594. február 19-i dátummal maradt fenn az az irat amely Seyfried von Kolonitsch számára megbízást adott 3000 magyar gyalogos, 500 kozák és 1000 magyar lovas toborzására.¹¹⁶ Az iratnak azon része, amely a magyar lovasokra vonatkozik, egy eredetileg német lovasok számára készült Bestallung, amelyet beírásokkal, áthúzásokkal, kihagyásokkal alakítottak át. De míg a zsoldra, szervezetre stb. vonatkozó előírásokat gondosan átjavították, a fegyverzeti előírásokon mit sem változtattak. Elképzelhető talán, hogy a magyar lovasság egyes alakulatai már a háború kezdeti szakaszában német mintára, lőfegyverrel lettek volna felfegyverezve?

Nagyon is könnyen! A hadvezetés ugyanis már 1577-től tudatosan törekedett a lovas puskások számának növelésére. Emellett, ha egy huszár kopja helyett puskát és pisztolyt szerzett, felszerelése — elméletileg — kielégítette a német lovasság fegyverzeti előírásait is. A huszár tradicionális fegyverzete ugyanis éppúgy tartalmazta a sisakot, könnyű hát- és mellvértet, mint a német lovas lövészeké. Legfeljebb az egyes darabok stílusa, készítési módja különbözött, ám ezt az előírások nem tilalmazták.

A hagyományosan kopjával harcoló magyar lovasság fegyverzeti egységének megbomlását jelzi az 1596. évi 22. törvénycikk 1. paragrafusa is. Eszerint „. . . ebben az évben a magyarok, horvátok és szlavónok közül senki az idegen

¹¹¹ HL Tkgy. 1594/25.

¹¹² Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971. 95. o.

¹¹³ Dillich, Wilhelm: Ungarische Chronica. Cassel, 1600 (A továbbiakban: Dillich) 28. o.

¹¹⁴ Ivanics Mária kedves kollégám bécsi levéltári kutatásai alatt bukkant rá az „Ordnung zu der Batala oder General Schlacht Ordnung den 5. Octobris Anno 1600 . . .” címet viselő iratra, melynek egy másolatát rendelkezésemre bocsátotta. Szívességét ez úton is köszönöm. Az irat jelzete, AFA 1600/13/3.

¹¹⁵ „. . . mit guetten streik überwehrrn und röhren wie es bey den hungarisch nation gebrauchig und herkhumen . . .” Bst. 1604/778.

¹¹⁶ Bst. 1594/470.

urak és tartományok zsoldjába és szolgálatába ne álljon... és a vasasok, (lovas lövészek) és kozákok közé magát ne írassa.”¹¹⁷ A horvát származású, a magyarokat kedvelő Seyfried Kollonitsch 1596 decemberében egy 700 főből álló német lövészegység felállítására kapott megbízást. Az irat hangsúlyozta, hogy ezen létszámnak a német és nem más nemzetek fiaiból kell kitelnie.¹¹⁸ Úgy látszik azonban, Kollonitsch fittyet hányt az efféle tiltásoknak. Legalábbis erre következtethetünk a 700 lovas lövészre 1597 decemberében újólag kiadott megbízás kísérő irataiból. A Haditanácsnak feltehetőleg tudomására jutott, hogy Kollonitsch — az előírások ellenére — a német lovasok közé magyarokat is felfogadott. Azonnal magyarázatot követeltek a hadfogadást felügyelő magyarországi mustramestertől. Ime a jelentés:

„Kegyelmes Uram. Ime a Kollonitsch ezredes úr alatt már korábban is szolgált 16, jól felszerelt magyar lovas, akik, az ezredes úr szavai szerint, az előhadban igen szükségesek. A 600 lovas lövész mustráján megjelentek és megmustráltattak:

Ribanitsch Janusch	4 lóval
Comera Janusch	3 lóval
Satory Mihál	2 lóval
Ibrahni Mathe	2 lóval
Schomogy Michlosch	3 lóval
Spahy Janusch	2 lóval

Ő Kegyelmessége (leg)alázatosabb (szolgája)
M(atthias) Boranitsch”¹¹⁹

Úgy látszik, még annak is fennállt a „veszélye”, hogy a magyarok a hagyományosan német csapatnemnek számító fekete lovasok közé is „befurakodnak”. Carl Ludwig Tettauer megbízása 1000 lovasra szólt, akiknek „... kivétel nélkül a német és nem más, kiváltképp nem a magyar nemzetből származóknak kell lenniük...”¹²⁰

A magyar lovasok azonban nem csak a német, vagy más külföldi egységek kötelékében ismerkedhettek meg a lőfegyverekkel. Wilhelm Dillich már idézett művében a huszárok fegyverzetének jellemző darabjaként említi a pisztolyt. „A huszárok nyitott sisakot, a lábukig érő páncélt viselnek. A bal oldalukon szablyát, a jobb combjuk alatt egy tört hordanak. Kezükből kopja... hátul, a nyereg mögött, egy tokban pisztolyt is viselnek.”¹²¹

A háború folyamán többször találkoztunk olyan magyar lovas csapatokkal is amelyeknek fő fegyvere már nem a kopja, hanem a lőfegyver volt.

1594-ben a Győr alatti harcokban a tatárok egyik átkelési kísérletét „... Pálffy úr lovas puskás zászlóalja, és a német lovasok...” közösen verték vissza.¹²² Thurzó György Buda alóli egyik levelében pedig így számol be nevének a harcokról: „... az alsó táborban megint volt két száz puskás lovasom gróf Sultczal, az budai lovas és janicsár kitoróttanak volt reájok az Dunárul, melyekre reá-

117 Törvénytar 1526—1602.: 789. o.

118 „... under welcher anzahl nur der Teutschen und sonst kheiner anderen nation es sey...” Bst. 1596/516.

119 Bst. 1597/557.

120 „... 1000 Reutter welche alle (javítás a margón: Teutscher und keinen anderen insonderhait darunden kheinen dá ungarisch nation...” Bst. 1598/599.

121 Dillich: 26. o.

122 Ortelius: 230. o.

juk menvén az vármegyékből kiszedett puskás lovasim, úgymint két százan, meg futamították az törököt . . . Az török volt egyyel-mással 400.”¹²³

Hogy a magyar lovasság kopjás harcmodora a 15 éves háború idején váltságba került, jelzi az 1596. évi 20. törvénycikk is, mely a törvény szigorával igyekezett megtartani a katonák kezében hagyományos fegyvereiket. Kimondja: „Tartozzék minden lovas, ki négy vagy kevesebb ló után vett zsoldot, lándsát is magával hordani és egyszersmind a szolgálói is. Ha vonakodnék, a főkapitány veréssel, vagy más alkalmas eszközzel kényszerítse reá őt.”¹²⁴ Érdekes módon ellentmond ennek, hogy 1603-ban Kollonitschnak 1000 olyan „huszárt” kellett kiállítania, „. . . akik két hosszú arqueussal, nem pedig kopjával legyenek ellátva és felszerelve . . .”¹²⁵

Az eddig felsorolt adalékok talán kellőképpen valószínűsíthették, hogy a 15 éves háború éveiben a lőfegyverek — a kedvező harci tapasztalatok, az egyéni érdekelttség és a hadvezetés határozott koncepciójának együttes hatására — megkezdtek a magyar hadszervezet és harcmódor átalakítását, felzárkóztatását az „európai” hadművészet színvonalához.

A kézi lőfegyverek a magyarországi harcokban 1593—1605

Mint arról az előző oldalakon megbizonyosodhattunk, a 15 éves háború időszakában a keresztény seregeknek nemcsak a külföldiekből, hanem a hazaiakból álló része is már nagyobb részt lőfegyverekkel harcolt. A tűzfegyverek magas aránya azonban csak olyan alapfeltétel, amely lehetőséget teremtett ugyan egy új, a tüzérré építő harcászat kialakulásához, de nem bizonyítja feltétlenül annak meglétét. Azt, hogy a század végére a lőfegyverek a magyarországi hadszíntéren is alapvetően átalakították a taktikát, az alábbiakban egy, a 15 éves háború harcairól készült reprezentatív minta segítségével szeretnénk bizonyítani.

E fegyvereknek a korszakban játszott szerepére világít rá az is, hogy a katonák értékét ekkor már gyakran az határozta meg, hogy mekkora jártassággal rendelkeztek a lőfegyverekkel folytatott harcban. Legalábbis erre utal a török szolgálatban, vagy fogságban levő „Gergel Deak” Huszár Péterhez írott leve. A török sereg főerejéről, a janicsárokról így írt: „. . . tyz ezer Janchar wagion azt az tyz Ezer Janchart Papay Wezpremy es Palotay gyalogh megh Wery . . . amaz tyzed gyarmekeketh, kinek soha nem Volt Puska kezében chak most . . .”¹²⁶ Egy Nógrád katonai helyzetéről szóló, szakértőre valló kémjelentés a váron kívül tartott őrséget így jellemzi: „. . . most mintegy negjven iancharnak mongiak de semyt nem tudnak az puskahez . . .”¹²⁷

A hadhoz értő hivatásos katona, az éles szemű Prépostváry Bálint egri főkapitány a hadjáratok közötti, téli időben is igen fontos szerepet szánt a puskásoknak. „Immar azt eszwnkbe voettuk, csak ket avagi haro(m) puskast erez-

123 *Kubinyi*: Századok, 1871. 693. o.

124 Törvénytár 1526—1608: 789. o.

125 „. . . 1000 husarn so mit zween langen Archibusier Rhörn und nicht mit Copien gestaffiert und versehen sein sollen . . .” Bst. 1603/744.

126 HL. Tkgy. 1593/6.

127 Uo. 1594/20.

zenek egi faluban, ra ne(m) migien, annak felette az mint el ozol az Tatar, hol tiz, hol huz, azoknak kőnien elenekalhatna(n)ak, ...".¹²⁸

A háború alatt hol itt, hol ott felbukkanó portyázó török és tatár csapatok állandó rettegésben tartották mind a határközei, mind pedig a beljebb fekvő települések lakóit. A végvárak katonasága nem tudott ugyanis mindenkor időben segítséget vinni a megtámadottaknak. A falvak, városok és mezővárosok népe tehát önmagát, javait és szeretteit védelmezve, fegyverfogásra kényszerült. 1599 októberében, mint azt Rappach Kristófnak, Végles zálogbirtokosának beszámolójából megtudjuk, a tatárok, átkelve a Garamon „...Bucsna*k fordultak s azt fosztogatni s lángba borítani akarták. A szegény derék emberek azonban templomukba... vették magukat s lövésekkel vitézül védekezve, a tatárokat elűzték... Azután Zólyom városára fordultak... de innen is elkergették őket tüzeléssel... miután Szényéről puskatűzzel elkergették őket, Badinnak estek...”. Itt-ott azonban, mint például Nagyszalatnán, sikerrel jártak és foglyokat ejtettek. Am ekkor, mint azt Rappach meséli, a nagyszalatnai jobbágyok „...felküldték a plébános urat hozzám s arra kértek, hogy küldjek nekik segítségül néhány puskást, mert ők hajnalban meg akarják támadni a tatárokat. Küldtem nekik tehát 18 lövészt, ők azonban nem várták be ezeket s közülök vagy 40 puskás s mások az erdőbe rohantak, a tatárokat megtámadták...” s a meglepett portyázók kezéből a foglyokat kiszabadították.¹²⁹*

A parasztság mellett a veszélyeztetett városok lakói is gyakorlottak lehettek a lőfegyverek forgatásában — vagy ha nem, hát legalább igyekeztek megtanulni, s begyakorolni az azokkal való bánást. A lőcseiek például 1599-ben alakították meg városi lövészegyletüket. (Schützenbrüderschaft)¹³⁰

Azt, hogy az ország nem nemesi lakosságának fegyverviselése köztudott, sőt bevett dolog volt, bizonyítja az 1596. évi országgyűlés 50. cikkelyének 3. paragrafusa is. Ez kimondta, hogy a salétromot mindenki „...*fizetés mellett belföldieknek és ne az ellenségnek adja el, vagy a maga számára megtartsa, hogy kiváltképen a mostani időben, úgy az urak, mint a nemesek, továbbá a szabad városok, mezővárosok, várak és kastélyok és ezeknek katonái és jobbágyai a lövészközök számára, lőporhoz jussanak.*”¹³¹

Bármilyen elterjedtek voltak is a kézi lőfegyverek a polgári lakosság körében, igazi működési területük mégis csak a csatamezők, ostromárkok világa volt. Térjünk hát vissza oda ahol ezrével, tízezéreként dörögtek a fegyverek, s lássuk mire voltak képesek!

A korabeli kézi lőfegyvereket eddig általában ormótlan, jobbára csak defenzív harcra alkalmas fegyvernek tartották, noha — mint azt a 15 éves háború időszakából származó jó néhány forrás igazolhatja — megfelelő harcrendi formációk alkalmazásával támadásra is tökéletesen alkalmasak voltak. A folyamatosan tüzelő s közben előre mozgó lövészek támadó erejét a szerencsétlen kimenetelű mezőkeresztesi csata eseményei is igazolhatják. Mint Kjatib Cselebi írja, „Az átkozottak észrevették, hogy katonaságunknál ágyú és puská nincsen, azért, két-háromezer lovasuk a gázlón átjött, a gyalogságuk pedig puskával

128 Uo. 1594/57.

129 Matunák: Véghles, 136—138. o.

130 Hain: 335. o.

131 Törvénytar 1526—1608: 803. o.

lövöldözve jött előre.”¹³² Istvánffy szerint is a „... lövész gyalogság elfoglalván a tért, a mocsáron átkelt, s az ellenséget... futásra kényszeríti...”.¹³³ Pecsevi is kiemelte, hogy „A hitetlenek... puskáikkal lövöldözve, trombitákat fújva, dobot verve... a táborunk felé jöttek.”¹³⁴ Jóllehet a többnapos küzdelem a keresztény erők vereségével végződött, a császári-királyi hadsereg, tűzerejére támaszkodva mindvégig, egészen a török táborba való behatolásig uralta a csatateret. S bár ez az ütközet elveszett, a lőfegyverek tüze számos más esetben kivívta a győzelmet. Sziszeknél Auersperg lovas puskásainak állandóan megújuló sortüzei törték meg a török harcrendet.¹³⁵ 1595-ben az Esztergom felmentésére érkező török csapatokat a német lovas lövészek tüze és a vallon kúrasszírok rohama futamította meg.¹³⁶ A Petrinja segítségére siető keresztény csapatok összecsaptak a törökkel, de „... a harcz nem soká tartott, mert a puskásoktól meglövöldözött török csakhamar hátat fordított...”.¹³⁷ De így esett ez 1603-ban a Sárviz mellett is, ahol „... a puskások tüze az ellenséget megtöré s az hátat fordít...”.¹³⁸

A lőfegyverek nem csak az előnyomulásban, hanem a harc befejező szakaszában, az üldözésben is fontos szerepet kaptak. 1596 szeptemberében Petrinja alatt a Herberstein és Lenkovitz vezette had vereséget mért a török csapatokra. A Kulpán át visszavonuló ellenséges katonák közül sokan vízbe fúltak, sokakat pedig a muskétások lőttek agyon menekülés közben.¹³⁹

A kellő szakértelemmel irányított csapatok tüze a visszavonulás fedezésére is tökéletesen alkalmas volt, amint azt a Pecsevi tollából származó, a vácverőcei csatáról szóló forrásrészlet is igazolhatja. A harc során „Három-négy magyar csapat kijött s egy darabig verekedtünk egymással, azután előttünk szaladva, az iszlám sereget... a bástyák puskásai elé vonták.”¹⁴⁰ 1602-ben pedig a Pest alatti összecsapásból visszavonuló keresztény csapatok hátrálását fedezte 200 puskás folytonos tüzelése.¹⁴¹ A lőfegyverek terv- és szakszerű felhasználása nem csak egyes alakulatok, hanem, ha kellett egy egész hadsereg nagyobb veszteségek nélküli visszavonulását is lehetővé tette. 1601-ben a Székesfehérvár melletti harcokban a keresztény sereg többször volt kénytelen feladni állásait. Az új pozíciók elfoglalásakor „Csak lassan haladtak s egy-egy kődobásnyi helyen megállottak s köröskörül... lövöldöztek.”¹⁴²

A lőfegyverek azonban nem csak az ütközetekben, hanem mindenféle más fegyveres akcióban is egyre fontosabb szerepet kaptak. Mihály vajda megöletésekor „Basta úr... ennek végrehajtására 200 német és 200 vallon puskást küldött... hogy sátorát vegyék körül és váratlanul rohanják meg...”.¹⁴³ De a lövészek kivették részüket a portyákból, rajtaütésekből is. Vegyük például a pesti helyőrséghez tartozó 60 muskétás akcióját. 1603 februárjában a Lehner

132 Karácson: 259. o.; Az újabb értékelések közül, melyek kiemelik a keresztény sereg harcászati fölényét, a legjobb Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) című színtézise.

133 Istvánffy: 774. o.

134 Karácson: 136. o.

135 Ortelius: 198. o.

136 Uo. 272. o.

137 Istvánffy: 764. o.

138 Uo. 882. o.

139 Ortelius: 327. o.

140 Karácson: 141. o.

141 Veress Endre: Buda és Pest 1602–1603-iki ostroma. HK 1910. (A továbbiakban: Veress, HK

1910.) 63–64. o.

142 Karácson: 160. o.

143 Kárfy Ödön: Adalék az 1601-iki hadieseményekhez. HK 1616. 231. o.

kapitány vezette német katonák, a Dunán átkelve, rajtaütöttek az egyik budai török furdón, nem kis riadalmat keltve a lakosság körében.¹⁴⁴

A lőfegyverekkel felszerelt egységek képezték a penge élet a 15 éves háború egyik leggondosabban előkészített és professzionista módon végrehajtott rajtaütése — a győri vár visszafoglalása — során is. Az alaposan megtervezett akcióban minden egységnek megvolt a helye. A gyalogosok mellett „... lovas puskást is bocsáltak volt az utcákra, az ki öldözze, lövöldözze és csoportban ne hagyja az törököt gyűlni.”¹⁴⁵ Az oroszánként küzdő győri pasával is két lövés végzett.¹⁴⁶

A muskétásokat és lövészeket fegyverzetük deszantfeladatok végrehajtására is alkalmassá tette, ahogyan azt Buda és Pest 1602-es ostroma során többször is bizonyították. Október harmadikán, a szárazföldi támadással egyidőben, 300 vallon muskétás — a küzdelmet imígyen eldöntve — partra szállt a Vízivárost védő török őrség hátában.¹⁴⁷ Három nappal később ugyanezzel a módszerrel vették be Pest városát. A víz felől támadó muskétások és hajdúk magukra vonták az őrség figyelmét, így a szárazföld felől indított roham sikerrel járt.¹⁴⁸

A török elleni harcokban hagyományosnak számító lesvetésekben is ott voltak a lőfegyverek. 1596-ban 70 komáromi hajdú Zsámbok közelében rajtaütött Medin tatai bég csapatán. A béget, lovával együtt, 3 golyó is eltalálta.¹⁴⁹ 1600 áprilisában a szigeti pasa megtámadta és szétszórta Zrínyi 150 portyára küldött legényét. Am szerencsétlenségére a nagy lövöldözést és kiálozást meghallva a helyszínen termelt egy kanizsai, babocsai és más végbeliekből álló magyar csapat. A lóról szállt, fejeket szedő törököket a beérkezők sortüzei megfutamították, „... a heves tüzelés sokakat, köztük a basát is elejtett és megölt.”¹⁵⁰

1596-ban a vend végeken is lovas puskások portyáztak. Sigmund Herberstein 1200 lovas lövészevel 3 falut feldúlva és felégetve ütött be a töröknek hódolt területekre.¹⁵¹

Az ütközetek és a kisebb nagyobb csatározások mellett a háború legvéresebb, legkimerítőbb, legköltségesebb és legkeményebb összecsapásai a várak falai alatt zajlottak.

A várharcokban mind a támadás, mind a védelem legfontosabb és leghasználhatóbb eszközeinek a lőfegyverek bizonyultak. Az ostromlók sáncárokba állított lövészei állandóan tűz alatt tartották a lőrészeket, mellvédeket, fedezve és biztosítva a lövegállásokon, vagy más ostromműveken dolgozó bajtársaikat.

A tűz alatt tartott falszakaszokon még a mellvéd fölötti kikémlelés is életveszélyes volt.¹⁵² A lőfegyverrel felszerelt őrségek feladata volt a védők esetleges kitöréseinek megakadályozása, visszaverése is, ahogyan ez számtalan eset-

144 *Ortelius, Hieronymus*: Continuatio Des Hungerischen und Siebenburgischen Kriegseweesen. Nürnberg, 1604. 3. o.

145 *Illésházy*: 54. o.

146 *Schels, Johan Baptist*: Die Eroberung von Raab. *Oesterreichische Militärische Zeitschrift*, 1929. Band 4., 182. o.

147 *Ortelius*: 562. o.

148 Uo. 562—63. o.

149 Uo. 309. o.

150 Uo. 466—67. o.

151 Uo. 304. o.

152 L. pl. *Ortelius*: 380—81. o. vagy uő.: 404. o.

ben megtörtént Esztergom, Győr, vagy Buda ostrománál.¹⁵³ De a rohamoszlopok soraiban is ott voltak a muskétások és lövészek, akik társaik tűzfedezete mellett maguk is tüzelve igyekeztek az ostromlott vár falaira feljutni.¹⁵⁴ Kudarc esetén pedig a visszavonulást, a sebesültek kimentését biztosíthatta a tüzelés.

Amint már utaltunk rá, a XVI. század közepére már a puskások számítottak a várvédelem egyik legfontosabb tényezőjének.¹⁵⁵ A 15 éves háború éveiben pedig a védelem csaknem teljes súlya a kézi lőfegyverekre nehezedett. Segítségükkel — ahogyan a győriek tették 1594-ben — késleltetni lehetett a fő védművek ostromát.¹⁵⁶ A falak előtti alkalmi sáncokból a lövészek ugyanis jó ideig képesek voltak megakadályozni a tényleges ostrom megkezdését. De kitöréseik során is igen nagy hasznát vették lőfegyvereiknek a győriek.¹⁵⁷ Csakúgy mint a pesti őrség katonái, akik 1602. október 18-ának éjjelén „... *nagy puskaropogással meglepték a sánczaikban heverő törököket*...”.¹⁵⁸ Ha a kitörés nem segített, vagy nem volt végrehajtható, nem maradt más, mint a falak fedezékéből leadott lövésekkel gátolni az ellenséges árok-, sánc-, vagy aknaásást. Nagyvárad 1598-as ostromakor a török aknát kezdett ásni a Földbástyánál, s jöllehet a védők puska- és ágyútüze számos törököt leterített, az elesettek helyébe mindig újak jöttek, s hamarosan mélyen beásták magukat a védmű falába.¹⁵⁹

A lőfegyverek legfontosabb feladata azonban a roham visszaverése volt, hiszen az ostromlóknak ekkor nyílt igazán lehetősége számbeli fölényének kamatoztatására. A sokszoros túlerővel vívott kézitusában ugyanis a védők, bár jobb pozícióból, falak, sáncok védelme mögül folytatták a harcot, gyorsan kimerültek és alulmaradtak. Ezt csak akkor kerülhették el, ha lőfegyvereik tüzével még a rések elérése, a tényleges közelharc megkezdése előtt megállították a rohamoszlopokat.¹⁶⁰ Másként elképzelhetetlen lenne, hogyan volt képes Tata 250—300 főnyi, kicsiny őrsége egyetlen napon 22(!) török roham visszaverésére.¹⁶¹

Olyan török forrás, amelyből megtudhatnánk, milyen elhárító tüzellel kellett a rohamra induló katonáknak szembenézniük, pillanatnyilag, sajnos nem áll rendelkezésünkre. Fennmaradt viszont jónéhány olyan, keresztény szerző tollából származó levél, leírás, amely egy-egy török kézen levő erősség ostromát beszéli el. Istvánffy szerint Kanizsa alatt 1601-ben „... *hadaink nagy lelkesedéssel három oldalról rohamra nyomultak, hol a mocsárok híd vagy utakkal voltak járhatóvá téve; de az ellenség oly hevesen tüzelt, hogy mielőtt a rohamoszlopok a sánczot elérték, már nagy részt le voltak terítve*.”¹⁶² Ha számos más forrás nem festene hasonló képet, talán úgy vélhetnénk, hogy Istvánffy, a veszélyeket felnagyítva, eltúlozva igyekezett a keresztény erők hősiességét kiemelni. Nem így van, mert még a jól előkészített rohamok is igen-igen súlyos véráldozatokkal jártak. Ortélius szerint 1594. május 12-én az esztergomi Vízi-város elleni rohamnál több mint 1000 katonát öltek, illetve sebesítették meg

¹⁵³ L. pl. Ortélius: 223., 371., 422. o.; Schels, Johan Baptis: Die Verteidigung von Großwardein. Österreichische Militärische Zeitschrift, 1929. Band 4. 244. o.

¹⁵⁴ Istvánffy: 864—865. o.; Ortélius: 422. o.

¹⁵⁵ Fronspberger, Leonhardt: Von Kaiserlichem Kriegbrechten ... Franckfurt am Mayn, 1565.: CLXXIV. o.

¹⁵⁶ Istvánffy: 710. o.

¹⁵⁷ Ortélius: 232. o.

¹⁵⁸ Veress: HK 1910. 66. o.

¹⁵⁹ Ortélius: 414. o.

¹⁶⁰ Uo. 554. o.; Die Feldzüge von 1601 und 1602 Österreichische Militärische Zeitschrift, 1820. Band 2. 177—178. o.

¹⁶¹ Ortélius: 374. o.

¹⁶² Istvánffy: 856 o.

a lőfegyverek és a tüzes szerszámok.¹⁶³ 1595-ben, szintén Esztergom alatt, a július 8-i rohamban csak a halottak száma 250 főre rúgott,¹⁶⁴ a sebesülteké nyilván ennek többszöröse lehetett. A Hatvan falai ellen intézett első gyalogsági támadás során (1596) a császári-királyi hadsereg 305 halottat és 702 sebesültet veszített.¹⁶⁵ 1599 májusában Adolf Schwarzenberg megkísérelte elfoglalni Székesfehérvárt. A belülről eltorlaszolt városkapu ellen azonban hatástalan maradt a petárda. A török őrség hevesen tüzelt, a veszteség 10 halott, 150 sebesült.¹⁶⁶ Buda alatt az 1602. október 22-i rohamban, ami pedig még a réseket sem érte el, 1500 volt a halottak és sebesültek száma.¹⁶⁷ Mint Ortelius állítja, Tilly kb. 3000 főnyi ezredéből „... *nincs már 400-nál több olyan katonna, aki nem sebesült meg*...”.¹⁶⁸

A kor szokásai szerint katonáik élén haladó tisztek között is arattak a lövészek. 1595. július 8., Esztergom: „... *Rudolph von Greiss a sisakján keresztül a fejébe, Letzki úr, miként Riedesel úr az egyik karjába kapott lövést*...”.¹⁶⁹ Pápa 1597. évi ostroma során, az augusztus 17-i rohamban mindkét ott levő ezredes — Russworm és Mörspurg — is lőtt sebet kapott.¹⁷⁰ Úgy tűnik, Mörspurg ezredes mindig a harcok sűrűjében forgolódhatott, hiszen 1598-ban Buda, 1599-ben pedig Kaposújvár alatt lőtték meg.¹⁷¹ Adolf Schwarzenberg az 1599-es pesti rajtaütés során a bal lábikrájába kapott golyót.¹⁷² (Mint tudjuk, ő a lázadó pápai vallonok elleni harcban esett el, fejlövés végzett vele.)¹⁷³

A tisztikar meglehetősen súlyos veszteségeit még tovább súlyosbította az is, hogy díszesebb fegyverzetük és ruházatuk megkönnyítette a rájuk vadászó török lövészek dolgát. Merthogy speciális feladatokra kijelölt mesterlövészek már ekkor is voltak, az szinte bizonyosnak látszik, 1594-ben Esztergom ostromakor „... *a Budáról érkezett Oszmán nevű vitéz*...” a rohamozó csapatok parancsnokát célba vette, „... *s mellébe egy golyót lőtt, a mi által lováról őt leejtette s az utána jövő katonaság visszafordult*...”.¹⁷⁴

Az 1596-os hatvani ostrom során a földmunkáknál „... *baj történt, mert a futóárkokkal mielőtt jobbra-balra megcsinálták volna a paralellákat, kilyukadtak a várároknál és szemben a fal tövében megfészkelte magát egy jól lövő török és szedegeti le az árokban mutatkozó katonákat*...”.¹⁷⁵ Talán az ő lelkén szárad a Johann Baptista von Schlotta nevű külföldi tiszt lelövése is.¹⁷⁶ Hogy a tiszteknek látszó, jobb ruhájú nemesek a török lövészek kedvenc célpontjai voltak, bizonyítja Ortelius Kanizsa ostromáról (1601) szóló beszámolója is. Mint elmondja, a törökök a táborban „... *két, a firenzei regimenthez tartozó előkelő lovagot lőttek agyon, mit részükről nagy rivalgás követett*...”.¹⁷⁷ De muskéta-

163 Ortelius: Continutio 22. o.

164 Bilder aus den Türkenkriegen. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 1802. Band 4. 223. o.

165 Gömöry Gusztáv: Hatvan ostroma és bevétele. 1596. HK 1894. 248—249. o.

166 Ortelius: 436—437. o.

167 Die Feldzüge von 1601 und 1602. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 1820. Band 2. 193. o.

168 Ortelius: 567. o.

169 Uo. 268. o.

170 Uo. 364. o.

171 Uo. 424. o. és 458. o.

172 Uo. 444. o.

173 Uo. 474. o.

174 Karácson: 218. o.

175 Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Vác és Hatvan a Hosszú török háború idejében. Különnyomat a Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői Gimnáziumának 1935—36. évi értesítőjéből. Budapest, 1936. 10. o.

176 Ortelius: 323. o.

177 Uo. 520. o.

golyó terítette le itt „*Hern Orpheus Gallion*”-t, az olasz katonaság fő hadszer-tárnokát és puskalövés végzett Eggenberg ezredessel is.¹⁷⁸

A legnagyobb veszteségeket tehát a löfegyverektől kellett elszenvedniük az ostromlónak. Pedig a török őrségek elhárító tüze a császári-királyi katonaság tűzerejéhez képest jóval gyengébb lehetett. A török hadvezetés megkísérelte ugyan a helyőrségeket elegendő lövésszel ellátni, de ezek mind létszámukat, mind valószínű képzettségüket tekintve elmaradhattak a keresztény csapatoktól.

1596-ban Hatvanban, a kb. 60 janicsár és 200 lövész tűzerejét megerősítendő, a lovasokat is beleértve, mindenkinek, aki a löfegyverhez valamit is értett, puskákat osztottak ki.¹⁷⁹ Ezek és az ezekhez hasonló alkalmi lövészek azonban nyilván nem jelentettek akkora veszélyt az ellenfélre, mint például az az 500 német puskás, „... *kik minden ezredből válogattattak*...”, hogy Eger várának védelmét erősítsék.¹⁸⁰

Elképzelni is nehéz, milyen borzalmas veszteségeket szenvedhettek a török csapatok egy-egy ostrom során. Nem csak a sáncok, falak fedezékében meghúzódó gyakorlott lövészek golyózápora fogadta őket, hanem szembe kellett nézniük Európa számtalan háború tapasztalatait összegző tüzérségi és pirotechnikai szaktudásával is. A XVI. század második felének és végének tüzérségi szakmunkái a kartácstöltetek pusztítóbbnál pusztítóbb fajtáit sorolják fel.¹⁸¹ A támadók sorai között nem csak az alkalmilag betöltött vas- és kötörmelék, régi láncszemek, szögek, nagyobb kavicsok vágtak véres rendet. Az ágyúk mellett ott találjuk már a 300 lépésre is elhordó, papírba, vászonba csomagolt, 30—40 puska-, vagy muskétagolyót magukba foglaló tölteteket is.¹⁸² Kisebb távolságra viszont az akár lapátszám betölthető sörét volt a legfélelmetesebb. A különféle robbanó gránátok mellett ismerték már a srappell őset is.¹⁸³ Egy üreges, vasból készült ágyúgolyót részint kisebb puska- és muskétagolyókkal, részint puska- és muskétagolyókkal töltötték meg. A kilövés után a lövedék a levegőben felrobbant és a golyók így felülről hullottak a védtelen katonákra.¹⁸⁴

A 15 éves háború rohamainak képe óhatatlanul az első világháború tömegrohamainak véres infernóját idézi: még el sem ült a tüzérségi előkészítés utolsó lövéseinek dörgése, amikor a sáncokban megbújó rohamoszlopok katonái, árkaikból, fedezékeikből kiugrálva, a rések felé indulnak. Az első néhány lépés után megdördülnek a várbeli könnyű lövegek. A golyók belemarnak az előre igyekvők tömegébe, ám a lendület még töretlen. Ekkor bomlanak ki a szakállas puskák tucatjainak füstpamacsai. A modern elefántölő puskák torkolati energiájával kilőtt vas- és ólomgolyók mindegyike — pajzsot, páncélt, csontot szétzúzva — 2—3 embert is leterít egyszerre. A haldoklók és sebesültek kiáltásait azonban hamarosan elnyomja a hol szaggatottan, hol ropogva, hol pedig folyamatos dörgéssel megszólaló puskák és muskéták hangja. A jégesőként zápo-

178 Uo. 518. o.

179 HL Tkgy. 1596/10.

180 *Istvánffy*: 769. o.

181 *Vogel*: Summarische und grundtliche Beschreibunge... In: *Jähns*, 1890: II/630. o.; *Brechtels*: Büchsenmesterei... In: *Jähns*, 1890: II/651. o.; *Senfftenberg*: Von allerlei Kriegswehr... In: *Jähns*, 1890: II/635. o.; *Fronspurger*, 1555: XVI. o.

182 *Jähns*, 1890: II/647. o.

183 *Thierbach, Moritz*: Die Geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen, bearbeitet nach den in den deutschen Sammlungen noch vorhandenen Originalen. Dresden, 1886. 28—29. o.; *Fronspurger*, 1555: LXXXVIII. o.

184 *Zümmerman*: Dialogus. In: *Jähns*, 1890: II/641. o.

rozó golyók tucatjával szedik áldozataikat. Az oszlopok megtorpannak, fordulnának, de a már elindított második hullám tovább tolja az elől állókat. A rés már-már reménytelen közelségben, amikor elbődülnek a kartácsra töltött nehéz lövegek. Száz meg száz puskagolyóból, vasdarabból, üvegcserepből álló felhő vágódik a katonák közé. Egész sorok dőlnek egymásra. A megmaradtak a sűrű füstben, halottak közt botladoznak tovább. Ritkás csoportjaikat a seregbontókból és a nagyöblű ún. Sturmhakenekből záporozó golyók és sörét tömege borítja el. S ha netén maradtak még élők a fal közelében, azokra hullani kezdenek a kövek, égő gerendák, kézigránatok, a tüzes koszorúk, kalácsok, firkók, és ki tudja még miféle nevű égő, perzselő, alattomban robbanó ördögi találmányok. Az ilyen hiábavaló, de szörnyű veszteségekkel járó rohamok azonban, mint azt a Székesfehérvár 1602-es védelmében részt vett egyik olasz tiszt naplója bizonyítja, bizony gyakran ismétlődtek. Naplóírónk az 1602. augusztus 26—27-i dátumhoz többek közt ezt jegyezte be: „... az ellenség már elég földet dobált az árkokba a bástyával szemben ... és annyira jutott, hogy előnyomult már az árkok feléig, de az ágyúlövések és a puskatűz olyan erősen akadályozták, hogy visszahúzódott, és bármily elszántan indult is neki, nem tudott átkelni; sokan vesztették ott életüket.” Augusztus 28-án a török csapatok általános támadásba kezdtek. De „Először nagy veszteségeik voltak, erre elhatározta, hogy teljes erejével indul rohamra; ezt a mieink másodszor is bátran visszaverték... azután megrohmozták azt a részt, amelyet Herberstein kapitány állása mellett ütöttek... Háromszor keltek át az árkon, de mindig visszakergették őket Herberstein és Heissenstein kapitány katonái, úgyhogy zászlóikat az árokban hagyták. Később visszaszerezték, sok veszteség árán. Tschernembl kapitány úr puskásai, a palotai kapu rondellája mellett, elég nagy kárt tettek bennük, így ezek itt tovább nem kísérleteztek.”¹⁸⁵ S ezen egyáltalán nem csodálkozhatunk, hiszen a katonákat nem csak a robbanások, az el-süvítő golyók hangja, a látást nehezítő sűrű füst, hanem a sortűzek által lekaszált, iszonyúan megcsonkított bajtársaik látványa is félelemmel töltötte el. A 16—18—20 mm űrméretű fegyverekből kilőtt lágy ólomgolyók 50—100 méterben belül hihetetlenül súlyos sérüléseket okoztak.¹⁸⁶ „Siralmas volt a tüzéség, a muskéták és puskák tüze által megcsonkított emberek látványa. Egyeseknek a lába, másoknak a karja hiányzott. Emitt egy katonának kifolytak a belei, amott egy másiknak hiányzott a fél arca.”¹⁸⁷ — így festett a hertogenboschi erőd előtere 1579-ben a spanyol csapatok sikertelen rohama után. Igaz, itt a katonák tüzéségi előkészítés nélkül, szinte menetből támadtak. De nem volt ez másképp a „szabályos” ostromok idején sem. 1602. január hetedikétől nyolcadikára virradó éjjel a spanyol csapatok rohamot intéztek Ostende egyik legrégebben ágyúzott, alaposan megrongált bástyája ellen. Az eredmény: 2000 halott. A falak előtt, „... egész hullahegyek, 40—50 ember egy-egy halomban, jónövésű fiatal férfiak... Amott a homokon néhány döglött ló fekszik, hátukon kézigránatokkal megrakott kosarak; mögöttük ostromlétrák, kardok, fejszék és bárdok, lapátok, alabárdok és más felszerelések egész tárháza.”¹⁸⁸

¹⁸⁵ Benda Kálmán—Nehring, Karl: Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója. Fejér megyei Történelmi Evkönyv, Székesfehérvár, 1978. 276—277. o.

¹⁸⁶ Von alten Handfeuerwaffen. Entwicklung, Technik, Leistung. Graz, 1989. 79. o.

¹⁸⁷ Duffy: 74. o.

¹⁸⁸ Uo. 86. o.

Reméljük, hogy a felsorakoztatott adatok kellő meggyőző erővel tudták bizonyítani, hogy az egész 15 éves háborúra rányomták bélyegüket azok a rendkívüli hevességű tűzharcok, amelyeket a kortárs, az Esztergom ostrománál harcoló Thurzó György így írt le: „Tegnap ismét az második várasnak, holott az víz vár vagyon, mentünk vala ustromnak... Bizony soha életemben én is nagyobb szerencsén nem voltam, mert ezer puskánál, szakalosnál és taraszknál többet lőttek hozzám... mind bal kéz felől, s mind jobb kéz felől sok ember hullott el mellettem...”.¹⁸⁹

Összegzés

Mint azt eddig is sejtettük, a 15 éves háború időszakának külföldi katonasága viszonylag korszerű fegyverzettel rendelkezett. Az viszont, hogy az idegen gyalogságnak kétharmada, a lovasság pedig teljes egészében lőfegyverrel harcolt, eddig nem feltételezett tüzerőre enged következtetni. Nem kevésbé meglepő, sőt megdöbbentő a királyi zsoldban álló magyar gyalogság fegyverzetének jellege. A már feltárt források alapján is joggal feltételezhetjük, hogy a hajdú- és várkatonaság jóformán teljes egészében lőfegyverekkel volt felszerelve. Bizonyos jelek pedig — mint például a magyarokból álló lovas lövészegységek létrehozása — arra utalnak, hogy a magyar lovasság konvencionális harcmódjának átalakulása is megkezdődött.¹⁹⁰ A tizenöt éves háborúban a pikások mellett már csak a huszárok harcoltak kopjával, bár legtöbbjük felszereléséhez már hozzátartozott egy-egy pisztoly, vagy rövid puska is. A századforduló császári-királyi hadseregében ennek megfelelően a katonák legalább 75—80%-a tekinthette fő harceszközének a kézi lőfegyvereket. (Ezen időszakban Németalföldön mind a spanyol, mind az orániai gyalogság soraiban hozzávetőleg 50—60%-os a lövészek aránya!)¹⁹¹

Egy kézi lőfegyverekkel ilyen nagy számban rendelkező hadsereg megjelenése a magyarországi hadszíntéren természetesen nem volt, nem lehetett előzmények nélküli. S valóban, mint láttuk, a lőfegyverek felhalmozása és a velük való harc gyakorlása már a XVI. század közepén megkezdődött. Ez részben természetes következménye volt a végvári rendszer kiépülésének, hiszen az aktív tűzharc ekkor már mindenütt a várharc alapvető és általánosan jellemző vonásai közé tartozott. Csakhogy a várakkal gazdagon megrakott magyarországi hadszíntéren az általános törvényszerűségeken kívül hatott még két olyan sajátos helyi tényező is, ami jelentősen felgyorsította a kézi lőfegyverek elterjedésének folyamatát.

Az egyik ilyen jellegzetesség a megerősített kőépületek, templomok, apró palánkok, kastélyok, kisebb várak feltűnően nagy száma volt. Ezeket a kicsiny erősségeket, melyek lényegében az őrködést, figyelmet szolgáló határőrsők voltak, nem lehetett, de nem is kellett tüzéséggel megrakni. Így e helyeken a védelem súlya szinte teljes egészében a nehéz és könnyű kézi lőfegyverekre nehezedett. A kívánalmaknak azonban ezek is megfelelték, mivel kezelésük egyszerű, tűzük pedig megsemmisítő erejű volt. Erre pedig felette igen

¹⁸⁹ Thurzó: I/79. o.

¹⁹⁰ Istvánffy: 394. o.; Nagy László: Hajdúvitézek. Budapest, 1986. 69—70. o.

¹⁹¹ Parker, 1984: 276. o.; Cambridge History: III/192. o.; Chandler, David: The Art of Warfare on Land. Feltham, Middlesex, 1974. 103. o.; l. még a 39. jegyzetet.

rászorultak a végbeliek, mert — s ez a magyarországi végvidék másik fontos jellegzetessége — az ellenfél, a török mindig többszörös túlerőt volt képes felvonultatni. A lőfegyver azonban igen alkalmas eszköznek bizonyult a számbeli fölény lefaragására. S mint jó néhány példa igazolhatja, végvári katonaságunk igyekezett is kihasználni e lehetőséget. Egy-egy lesből megtámadott török csapatnak jelentős veszteségeket okozhatott egy jól sikerült sortűz. S ha a dolgok balul ütöttek ki, a törökök nem estek sem el, sem pánikba, a póruljárt lesvetők — kihasználva, hogy lovas ember erdőben, bozótosban, nádasban gyalogost nem üldözhet — kardcsapás nélkül elillanhattak. Így azután nem meglepő, hogy a XVI. század utolsó harmadában a végvári gyalogság harcmodorának egyik legjellemzőbb vonása már a laza, de szükség esetén zárható rendben folytatott lövész harc volt. A harc megvívásának e szabadabb módja egyébként tökéletes összhangban állt a főleg paraszti eredetű gyalogság mentalitásával is.

Emellett nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a török lovasság — lőfegyverekkel nem rendelkezvén — védtelen volt a tűzhatással szemben. Helyzetük ennek ellenére csak a XVI. század 60-as éveitől válik kritikussá, amikor megkezdődik a tüzérré építő taktika alkalmazása. Ez az egész Európában érvényesülni próbáló tendencia különös erővel hatott a magyarországi hadszíntéren. Nyugaton az erősödő sortűzekre erősödő sortűzek válaszoltak. Nem így a magyar végvidéken, ahol a török nem tudott (vagy talán nem is akart?) hasonló intézkedésekkel válaszolni. A török lovasságnak tehát egyetlen eszköze maradt a tűz elhallgattatására: belerohanni a tűzbe. Csakhogy minél több lövész görnyedt a puskatus fölé, annál biztosabb volt, hogy a rohamozók megtizedelve, megfélemlítve, lendületüket veszítve torpannak meg céljuk előtt. A lőfegyverek terjedésének folyamata önmagát gerjesztette. Ahogy nőtt a tűzfegyverek száma és hatása, úgy nőtt a tüzet viszonzni képtelen, annak passzív elviselésére kényszerített török katonaság félelme és vesztesége. S minél sikeresebbnek bizonyultak a lőfegyverek, annál bizonyosabban emeltek számukat. S minél több jelent meg belőlük, annál biztosabb volt a siker. Így a XVI. század 70—80-as éveire a harcászatban — Magyarországon éppúgy mint Nyugat-Európában — a súlypont lassanként áttevődött a kézi lőfegyverekre.

E jelenség kialakulását akkor is saját, belső fejlődésünk eredményeként tartjuk számon, ha tudjuk és elismerjük, hogy a tüzérré épülő harcászat megteremtésének anyagi-gazdasági, technikai-technológiai feltételei a Magyar Királyság területén valójában nem alakultak ki. Az ugyanis, hogy a hadügyi forradalom ismertető jegyei Európa végvidékein jelentek meg, fejlődtek ki, nem jelenti automatikusan azt is, hogy az újítások gazdasági-anyagi feltételeit is ezek a területek teremtették meg. Magunk elé idézve Parker térképét a hadügyi forradalom kiindulási területeiről, nehezen tudjuk elképzelni, hogy a Pireneusok kopár lejtői, Szicília, Dél-Itália gabonaföldjei, a vallásháborúkban letarolt Észak-Franciaország vagy a Birodalom nyugati várvidéke olyan ipari kapacitást mondhatott volna magáénak, amely képes lett volna ágyúk százainak, muskéták ezreinek, puskák tízezeinek előállítására. A fent említett régiókat talán helyesebb lenne a hadügyi forradalom megjelenési, mint kiindulási területeinek nevezni. Hiszen ezek valójában olyan ütközőzónák voltak, melyeket egy-egy nagyhatalom millió és millió alattvalójának munkája, ereje és aranya tartott fenn.

Nagyvárad, Eger, Buda, Esztergom, Győr falai alatt is két „világhatalom” csapott össze. A várak az ország megmaradt részeit védelmezték, az ország pedig a Birodalom határait oltalmazta. Ilyen értelemben a Magyar Királyság, sajnos, nem volt más, mint a Német Nemzet Szent Római Birodalmának keleti végvidéke. S mint ilyen, a XVI. század második felében még teljes súlyával támaszkodhatott egy olyan hatalom gazdasági-ipari bázisára, amelynek nem csak módjában és szándékában, hanem érdekében is állt a lőfegyverek iránti tömegigények kielégítése. Annál is inkább, mert mint azt a Haditanács 1577-es határozata kimondta, „... ezen idő szerint a kézi lőfegyver legfőbb előnye Fel-séged hadi népének ezen ellenséggel (ti. a törökkel) szemben...”¹⁹²

S bár behatóbb ipartörténeti kutatásokat nem végeztünk, szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az Ausztriai Ház által igénybe vett és potenciálisan igénybe vehető hadiipari kapacitás nem csak békében, hanem — körültekintő szervezés mellett — háborúban is könnyedén kielégíthette a hadsereg szükségleteinek többszörösét is. Mint láttuk, 1595-ben a hadvezetés 1900 szakállast és 20 000 más kézi lőfegyvert tartott szükségesnek. E mennyiségből egyedül Suhl 1000 szakállas, 4000 muskéta és 2000 puska elkészítésére volt képes.¹⁹³ Ez az igényelt mennyiségnek csaknem egyharmada. Az 1601-es hadjáratra még beszerzendő 18 480 tűzfegyverből csak Nürnbergben 5000 darabot vásároltak. Emellett szintén itt vettek meg 3000 pánccelt a szükséges 3400-ból.¹⁹⁴ Mint látjuk, csupán Suhl és Nürnberg kb. 14—15 000 katona — köztük 11 000 lövész — felszereléséhez elegendő fegyvert tudott előállítani. De a Habsburgok számíthattak Hamburg, Lübeck, Bréma, Magdeburg vértkészítőire, Braunschweig pisztolyaira, Lüttich, Köln, Ulm és Augsburg stb. lőfegyvereire, Passau pengéire, Augsburg, Nürnberg, Regensburg, Bécs, Prága, Olmütz, Breslau lőporgyártására, a bajor és stájer vasiparra. Ez a háttér, ami az örökös tartományok, a Cseh Királyság és a Német-Római Birodalom minden jelentősebb ipari centrumát magába foglalta, akkora kapacitást képviselt, amely különösebb erőfeszítés nélkül képes volt biztosítani a magyarországi hadsereg ellátását. Ezt nagymértékben valószínűsíti az is, hogy már a békebeli termelés is jelentős felhalmozásokat tett lehetővé. A grazi Zeughaus 1590-ben 13 800, 1594-ben 19 600 fő felfegyverzéséhez elegendő készlettel rendelkezett.¹⁹⁵ 1594 februárjában a császári biztosok csak a drezdai hadszertárban 3035 lövész és 1585 pánccelos felszerelését vásárolták meg.¹⁹⁶

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a hadügyi forradalom általunk legfontosabbnak tartott jelensége, a lőfegyverek tömegtüze támaszkodó harcászat, a magyarországi hadszíntéren

- e végvidék egyedi és sajátos jellegzetességeiből fakadó helyi igényként;
- a magyar, illetve magyarországi katonaság harci tapasztalatainak eredményeként;
- az e hadszíntéren tősgyökeres gyalogság harcmódorának megfelelően;
- az ellenfél hiányosságainak, gyengeségeinek maximális kihasználásával;
- a korszerű nyugat-európai harcéljárásoknak az itteni viszonyokhoz való részleges átigazítása révén;

192 *Geöcze*: HK 1894. 658. o.

193 AFA 1595/11/4.

194 Bst. 1601/672.

195 *Pickler-Meran*: I/90. o.

196 AFA 1594/2/16. b.

— a Birodalom anyagi-gazdasági erejére, technikai, technológiai bázisára támaszkodva alakult ki.

Ilyenképp az, hogy a császári-királyi hadsereg a 15 éves háborúban harcát tűzerejére alapozta, a magyarországi hadszíntér sajátágaiból, nem pedig a legújabb nyugat-európai harcjeljárások egyszerű átmásolásából, vagy megvásárlásából következik. Ennek megfelelően úgy véljük, hogy Magyarországon a hadügyi forradalom második legfontosabb feltétele, a lőfegyverek tömeges felhasználása a helyi katonai igények következménye, s mint ilyen belső fejlődés eredménye.

Emellett — tekintettel a tényekre és a témával foglalkozó szakirodalom eredményeire — biztosak lehetünk abban is, hogy a hadügyi forradalom elsőként említett alapfeltétele, a bástyás erődítési rendszer is megjelent e hadszíntéren. Egy új dolgot kereteit megtöltő további kutatásokat igényel viszont a harmadik tényező, a létszámok emelkedésének kimutatása. A nehézségeket egyrészt az okozza, hogy a 15 éves háborút megelőző időszakból csak nagyon kevés valóban megbízható létszámadat áll rendelkezésünkre. Másrészt az összehasonlítások értékét erősen kérdésessé teszi majd, hogy a 15 éves háború „méreteihez” viszonyítható összecsapás korábban nem volt.

Ha e feltétel meglétének bizonyításával egyelőre adósok maradunk is, felsorolhatunk viszont más jelenségeket, melyek a hadügyi forradalmat jellemzik, s a XVI. század végi Magyarországon is fellelhetőek. Így például, akár csak a hadügyi forradalom időszakának minden klasszikus konfliktusa, a 15 éves háború is igen hosszan elhúzódó küzdelem volt. Olyan háború, amely már jóval inkább a pénzügyi, a gazdasági, mint a katonai erő fokmérője volt.¹⁹⁷

Emellett az 1590-es években a magyarországi hadszíntéren a hadvezetés megpróbálkozott mindazon lényeges hadügyi reformok bevezetésével, amelyek a Németalföldön az Egyesült Tartományok csapatait Európa legjobban szervezett hadseregévé tették. Szinte évenként születtek az előterjesztések, emlékiratok, kimutatások, amelyek mind az állandó hadsereg megteremtése mellett érveltek.¹⁹⁸ A katonák és gazdasági szakemberek javaslatokat tettek a fegyvergyártás ellenőrzésére, a fegyverek egységesítésére, az egységek központi raktárakból történő felfegyverzésére.¹⁹⁹ Elvben a legtöbb problémát okozó ellátás-élelmezés kérdésre is megtalálták a megoldást. Állandóan működő sütőházak és folyamatosan feltöltött raktárak hálózatát tervezték létrehozni a felvonulási és megközelítési útvonalak mentén.²⁰⁰ De gondoltak a sebesült és beteg katonákról gondoskodó állandó és tábori ispotályok felállítására is.²⁰¹ Csak hogy míg ezek és az ezekhez hasonló újítások a Németalföldön végbementek, nálunk, a szükséges anyagi eszközök hiánya miatt, lényegében nem, vagy csak felemás módon valósulhattak meg.

A logisztikai reformok részleges kudarca ellenére a hadvezetés konok következetességgel ragaszkodott a harcászat megújításához. E törekvések lényege az volt, hogy a rendszerint legalább kétszeres túlerővel szembenező had-

¹⁹⁷ Parker, *Geoffrey*: *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500—1800.* Cambridge, 1988: 43. o. illetve 61—62. o.

¹⁹⁸ Az előterjesztéseket l. *Heischmann, Eugen*: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich.* Wien, 1925. 11—52. o.

¹⁹⁹ AFA 1595/13/5.

²⁰⁰ AFA 1598/8/ad.9.

²⁰¹ AFA 1597/2/1.

sereg az ellenfélnél jóval nagyobb tűzerejére támaszkodva vívja ki a győzelmet. Ez magyarázza azt a tényt, hogy — a hugenotta csapatoktól eltekintve — a 90-es évek Európájában a császári-királyi hadseregben volt a legmagasabb a kézi lőfegyverek aránya.

A század végén a császári-királyi hadsereg harcászatában az orániai reformok elemei mellett, azokon részben túlmutatva, megjelentek olyan vonások is, melyekkel csak jó 20—25 évvel később, Gusztáv Adolf hadseregében találkozunk. A legtöbb szakmunka az előre elkészített töltések használatát, a muskéták könnyítését, a lövészek számának erőteljes növekedését, a pikások nélküli lövészetek megjelenését, a vágóban rohamozó lovasságot és a tábori tűzérség nagymérvű megerősödését tartja a svéd reformok leglényegesebb elemeinek.²⁰² Márpedig, eltekintve a gyalogsági lövegek alkalmazásától, ezen jelenségek mindegyike feltűnik a 15 éves háborúban. Mindezek alapján talán joggal sorolhatjuk a hadügyi forradalom kiindulási, megjelenési területei közé a fejlődés élvonalától ekkor még el nem maradó magyarországi hadszínteret is.

József Kelenik

THE IMPORTANCE OF SMALL ARMS IN THE DEVELOPMENT OF THE MILITARY REVOLUTION

The armament of the Hungarian units in the time of the fifteen years war

Summary

Through the analysis of the armament of the Hungarian and foreign units the author makes evident that 75—80 per cent of the soldiers of the imperial-royal army were equipped and fought with firearms/small arms during the fifteen years war in Hungary. Having analyzed more than hundred castle-inventories and through the display of the engagements of the Hungarian units the author proves that the up-to-date tactics of the end of the century, based on fire-power above all, was an evidence what came from the nature of the Hungarian field of operations and that it was not a simple imitation of the Western European practice. Consequently the author points out that the second from the most important terms of the military revolution, i. e. the use of firearms/small arms en masse, is the outgrowth of the local military situation and a result of internal development.

József Kelenik

L'IMPORTANCE DES ARMES À FEU PORTATIVES DANS LE DÉPLOIEMENT DE LA RÉVOLUTION MILITAIRE

L'armement des unités hongroises à l'époque de la guerre de quinze ans

Résumé

L'essai prouve — en analysant l'armement des unités hongroises et étrangères — que 75—80 pour cent des soldats de l'armée impériale-royale combattant ici à l'époque de la guerre de quinze ans combattaient déjà avec des armes à feu. L'analyse des données de plus de 100 inventaires de château et la représentation détaillée des

²⁰² Parker, 1988: 23. o.; Beaufort-Sportin, Christian: Harnisch und Waffe Europas. München, 1982. 28—29. o., illetve 127. o.

combats des soldats hongrois prouvent que la tactique qui se base sur l'efficacité du tir, mûrie à la fin du siècle, résulte des particularités du champ d'opérations militaires de Hongrie, et il ne s'agit pas de la toute simple copie ou de l'achat des techniques de guerre modernes de l'Europe de l'Ouest. En conséquence l'auteur pense que la deuxième condition très importante de la révolution militaire en Hongrie, l'emploi massif des armes à feu, est le résultat des exigences militaires locales, et comme ça, c'est le résultat d'un développement intérieur.

József Kelenik

DIE BEDEUTUNG DER HANDFEUERWAFFEN IN DER REVOLUTION IM MILITÄRWESEN

Die Bewaffnung der ungarischen Truppen zur Zeit des
Fünfzehnjährigen Krieges

Resümee

Im Ergebnis einer Analyse der Bewaffnung von ungarischen und ausländischen Truppen zeigt der Autor dieser Studie, daß zur Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges etwa 75—80% der Soldaten der in Ungarn eingesetzten kaiserlich-königlichen Armee bereits mit Feuerwaffen ausgestattet waren. Wie die Analyse von über 100 Burginventaren sowie die ausführliche Beschreibung der von den Ungarn ausgetragenen Kämpfe beweisen, entstand die auf der Anwendung von Handfeuerwaffen beruhende Taktik im ausgehenden 16. Jh. nicht aus der Übernahme oder dem Ankauf moderner westeuropäischer Gefechtsmethoden, sondern aus den Eigentümlichkeiten des ungarischen Kriegsschauplatzes. Dementsprechend vertritt der Autor die Auffassung, daß die zweitwichtigste Voraussetzung der Revolution im Militärwesen in Ungarn die allgemeine Verbreitung der Handfeuerwaffen war, die dem lokalen militärischen Bedarf entsprach und als Ergebnis einer inneren Entwicklung zu betrachten ist.

Йожеф Келеник

ЗНАЧЕНИЕ РУЧНОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ В РАЗВЕРТЫВАНИИ РЕВОЛЮЦИИ В ВОЕННОМ ДЕЛЕ

Вооружение венгерских воинских частей в период пятнадцатилетней войны

Резюме

Автор статьи анализирует вооружение венгерских и иностранных воинских частей и показывает, что в период пятнадцатилетней войны 75—80% воинов императорской королевской армии воевало уже с огнестрельным оружием. Проведенный анализ данных более 100 крепостных архивов и детальное ознакомление с боевыми действиями венгерского воинства свидетельствуют о том, что созревшая к концу XVI столетия тактика, базировавшаяся на огневую силу, вытекала из специфических особенностей венгерского театра военных действий, а не из простого копирования или закупки современных западно-европейских способов ведения боевых действий. В соответствии с этим автор считает, что вторым наиболее важным условием революции в венгерском военном деле было массовое использование огнестрельного оружия как следствие местных военных запросов и как таковое — результат внутреннего развития.